

رهبر دین و مملکت
هکایت‌ها

قدشقه نویسنده و ناشر بیاتی

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى : ئىلىشات تۇرسۇن

ISBN 7-5373-1163-3

9 787537 311632 >

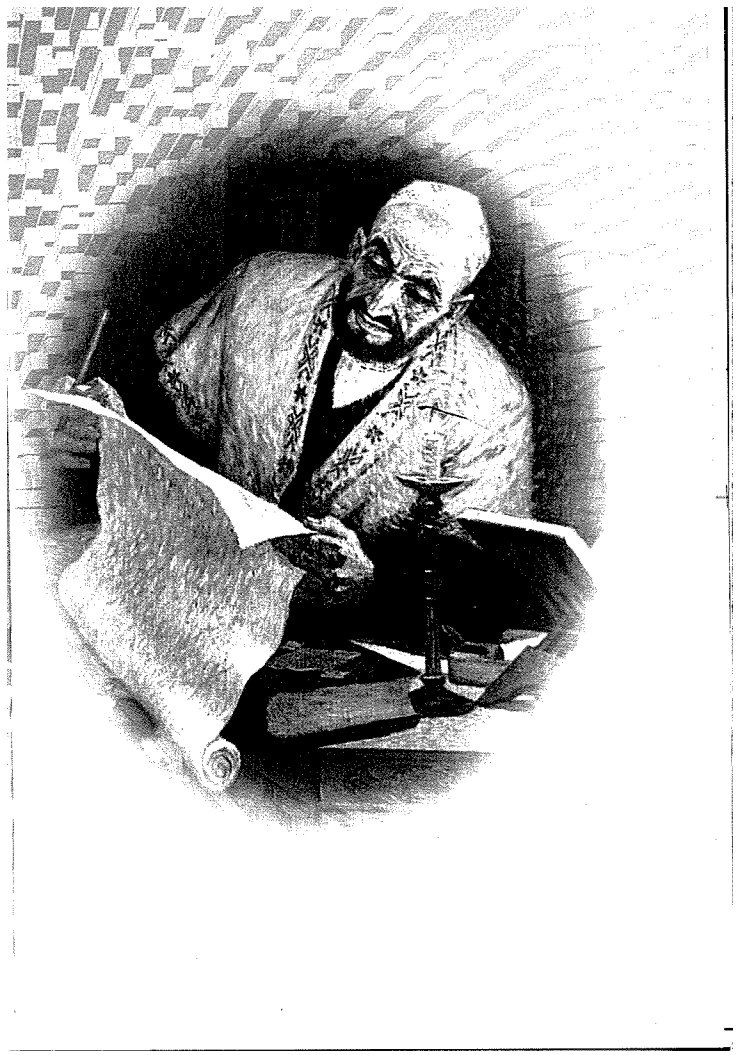
ISBN 7-5373-1163-3
K.141(民文) 定价: 5.00 元

نورده و سى بى کامتا خاتره پوزل سوڤ

ستللى، لىڤو بى سىڤوڤ دى

2008-7-23

چو پال

مەزەن دۆڭىنىڭ ھەققىدە ھەيكەلچىلەر

تۈزگۈچىلەر: مۇھەممەت ئوسمان ھاجىم
ئابدۇكېرىم ئەخمىدى

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

麻赫默德·喀什噶里的传说/穆罕默德·吾斯曼阿吉等编. —喀什:喀什维吾尔文出版社, 2003. 6
ISBN 7-5373-1163-3

I. 麻... II. 穆... III. 麻赫默德·喀什噶里的一生
平事迹—维吾尔语(中国少数民族语言)
IV. K825.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2003)第052571号

麻赫默德·喀什噶里的传说

穆罕默德·吾斯曼阿吉 编
阿布都克热木·艾合麦提

喀什维吾尔文出版社出版发行
(喀什市塔吾古孜路14号, 邮编: 844000)

各地新华书店经销

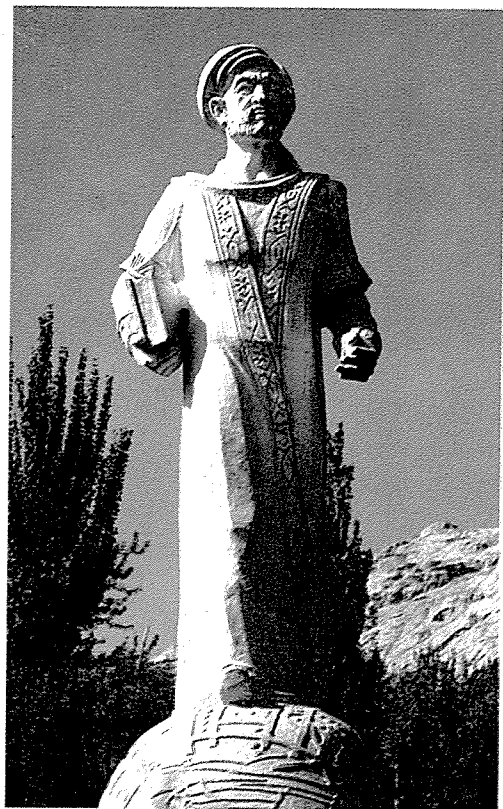
喀什维吾尔文出版社印刷厂印刷

850×1168毫米 1/64开本, 1.8125印张 4插页

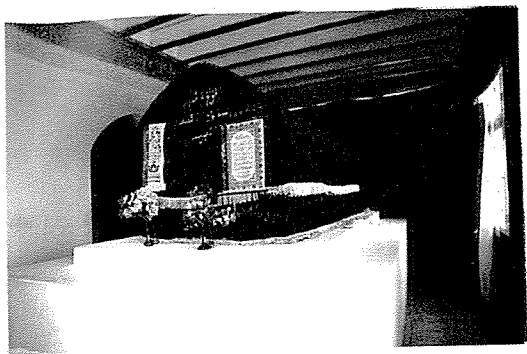
2003年7月第1版 2005年6月第2次印刷

印数: 3070—8150 定价: 5.00元

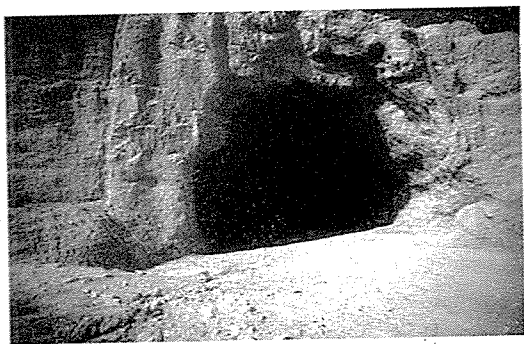
如有质量问题, 请与我社联系调换。电话: 0998—2653927

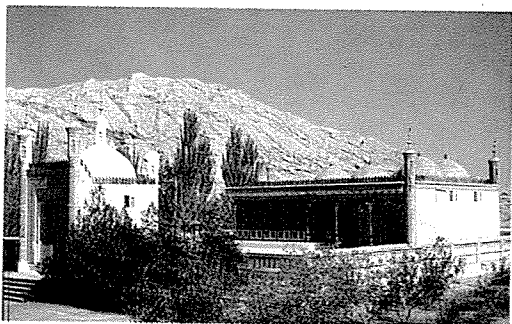
مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ھەيكىلى

مەھمۇد قەشقەرنىڭ مەقبەرىسى

مەھمۇد قەشقەرى قەبرىگاھىنىڭ يېنىدىكى ئەجدىھا غارى

مەھمۇد قەشقەرى قەبرىگاھىنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشى

«مارجان بۇلاق» ۋە «ھاي - ھاي تېرەك»

«مەھمۇد قەشقەرى ھەققىدە ھېكايەتلەر» ناملىق كىتابنى
تۈزگۈچىلەر: سول تەرەپتىكىسى مۇھەممەت ئوسمان ھاجىم ،
ئوڭ تەرەپتىكىسى ئابدۇكېرىم ئەخمىدى

مۇھەررىردىن

جۇڭگو ئۇيغۇر ئالىمى ، مەشھۇر تىلشۇناس مەھمۇد قەشقەرى يازغان « تۈركىي تىللار دىۋانى » ناملىق كىتاب مەملىكىتىمىزنىڭ XI ئەسىردىكى تىلشۇناسلىق ۋە سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىق ساھەسىدە قازانغان ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىسى ۋە سەۋىيىسىنى گەۋدىلەندۈرگەن بولۇپ ، ئۇنىڭدا تۈركىي تىللار بىلەن ئەرەب تىلى سېلىشتۇرۇلغاندىن باشقا ، تۈركىي تىللارمۇ ئۆزئارا سېلىشتۇرۇلغان . مانا بۇ پاكىت — سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىق ياۋروپادا XIX ئەسىردە باشلانغان بولسا ، شەرقتە ، جۈملىدىن دۆلىتىمىزدە خېلى بۇرۇنلا بارلىققا كەلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ . ئۇنىڭدىن تاشقىرى ، بۇ كىتاب ئەينى چاغدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىنىڭ تارىخىي ئەھۋالى

ۋە ئىلىم - پەننىڭ تۈرلۈك ساھەلىرى بويىچە كەڭ مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان . شۇڭا ، ئۇنى ئېنىقلىق بىلەن ، مەھمۇد قەشقەرنى بولسا ، تۈركولوگىيە ساھەسىدە سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىقنىڭ ئاتىسى دېيىشكە ئەرزىدۇ .

« تۈركىي تىللار دىۋانى » دا مەھمۇد قەشقەرى ئۆزىنىڭ تەرجىمىھالى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات بەرمىگەن ، ئۇنىڭ زامانداشلىرىنىڭمۇ بۇ توغرىدا بىرەر نەرسە يېزىپ قالدۇرغانلىقى تېخى مەلۇم ئەمەس . شۇنداقلىق « تۈركىي تىللار دىۋانى » دا ئۇچرىغان ئايرىم سۆز - ئىبارەلەرنىڭ مەزمۇنىدىن بەزى ئەھۋاللارنى بىلەلەيمىز . مەسىلەن ، مەھمۇد قەشقەرى ئۆز كىتابىدا « بارسغان شەھىرى » ھەققىدە تەبىر بەرگەندە « بارسغان — ئايرىلىپ ئوغللىنىڭ ئىسمى ، بارسغان شەھىرىنى شۇ سالدۇرغان . مەھمۇدنىڭ ئاتىسى ئەنە شۇ شەھەردىن » دېگەن . ئىشەنچلىك تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا ، بارسغان — قاراخانىيلار

سۇلالىسى (840 — 1212) نىڭ چوڭ شەھەرلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئىسسىق كۆلنىڭ شەرقىي جەنۇبىي بويىغا يېقىن جايلاشقان، يەتتسۇ ئۆلكىسىنىڭ ئىقتىسادىي مەركىزى بولغان. مەھمۇد قەشقەرنىڭ ئاتىسى ھۈسەيىن بارسغان شەھىرىنىڭ ھاكىمى بولۇپ، كېيىن قەشقەرگە كۆچۈپ كەلگەن. مەھمۇد قەشقەردە تۇغۇلغان، شۇڭا ئۆز ئىسمىغا «قەشقەرى» دېگەن قەلەم ئىسمىنى قوشۇپ، ئۆزىنىڭ قەشقەرلىك ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى زور ئىپتىخار بىلەن كۆرسەتكەن. كىتابتىكى «تۈرك ئەللىرىنى سامانىي ئوغۇللىرىدىن ئالغان بوۋىمىز» دېگەن سۆزدىن مەھمۇد قەشقەرنىڭ قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ خان جەمەتىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكى بىلىنىدۇ. ئۇ، ئۆزىنى «مەن شۇ تۈركلەرنىڭ ... ئەڭ ئاساسلىق قەبىلىسىگە مەنسۇپلىرىدىن ۋە جەڭ ئىشلىرىدا ئۇستىنەيزىۋازلىرىدىن» دەپ سۈپەتلىگەن. مەھمۇد قەشقەرى ئۆز كىتابىدا يەنە «ئوپال» دېگەن يەر نامىنى تىلغا ئېلىپ

«بىزنىڭ يۇرتىنىڭ نامى»، «ئازىخ» يېزىسىغا
«بىزنىڭ يېزىنىڭ نامى» ياكى «يېزىمىزنىڭ
نامى» دەپ ئىزاھات بەرگەن.
«تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ ھازىر
تۈركىيىدىكى ئىستانبۇل كۈتۈپخانىسىدا
ساقلىنىۋاتقان بىردىنبىر تولۇق ۋە ئەڭ قەدىمىي
قوليازما نۇسخىسىنى ئىراننىڭ ساۋە دېگەن يېرىدە
تۇغۇلۇپ ئۆسۈپ، كېيىنچە سۈرىيىنىڭ دەمەشق
ياشىغان خەتتات مۇھەممەت ئىبنى ئەبۇ بەكرى ئىبنى
ئەبىلفەتھ ئىسملىك خەتتات كۆچۈرگەن. ئۇنىڭ
كىتاب ئاخىرىدا قەيت قىلىشچە، بۇ قوليازمنى
مەھمۇد قەشقەرى ئۆز قولى بىلەن يازغان ئەسلىي
نۇسخىسىدىن كۆچۈرگەن ئىكەن. كۆچۈرگەن
خەتتات مۇنداق دەپ ئەسكەرتكەن: «بۇ كىتابنىڭ
ئاپتورى ئۆز قولى بىلەن يازغان نۇسخىنىڭ
ئاخىرىدىكى جۈملىنى ئەينەن كۆچۈرۈپ قويدۇم —
كىتاب 464 - يىلى جامادىيەل ئەۋۋەلنىڭ باشلىرىدا
يېزىلىشقا باشلاپ، تۆت قېتىم تۈزىتىلىپ ۋە

مەتبۇئات سەھىپىسى

تەھرىرلىنىپ ، 466 - يىلى جامادىيەل
ئاخىرنىڭ 10 - كۈنى دۈشەنبە تامام بولدى .
كۆچۈرگەن خەتتات يەنە : « بۇ كىتابنى ئەسلىي
نۇسخىدىن يۆتكەپ بولغان كۈن 664 - يىلى
شەۋۋالنىڭ 27 - كۈنى يەكشەنبە ئىدى » دەپ
ئىزاھلىغان . ئېنىقكى ، « تۈركىي تىللار دىۋانى »
نىڭ تۇنجى نۇسخىسى مىلادىيە 1072 — 1074 -
يىللىرى يېزىلىپ تەھرىرلەنگەن ، مىلادىيە 1075 -
يىلى تولۇقلانغان . دېمەك ، خەتتات مۇھەممەت
ئىبنى ئەبۇ بەكرى ئىبنى ئەبلىفەتھ كۆچۈرگەن
نۇسخا « تۈركىي تىللار دىۋانى » يېزىلىپ 190
يىلدىن كېيىن ، يەنى مىلادىيە 1266 - يىل 1 -
ئاۋغۇست (گېرمانىيىلىك ئالىم ، سام تىللىرى
مۇتەخەسسسى كارل بروكېلماننىڭ تەتقىقاتى
بويىچە 2 - ئاۋغۇست) كۈنى تاماملانغان .
« تۈركىي تىللار دىۋانى » يېزىلىپ دۇنيا
ئىلىم - پەن ساھەسىگە مەلۇم بولغان ۋە ئاپتونوم
رايونىمىزدا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىل -

يېزىقىدا تۇنجى قېتىم نەشر قىلىنغاندىن كېيىن
ئېلىپ بېرىلغان دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى
مۇناسىۋەتلىك ئىلمىي تەتقىقاتلارنىڭ پەيدىنپەي
چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ ، مەھمۇد قەشقەرنىڭ
نەسەبى ، تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى ،
قەبرىگاھى ، ئىلمىي ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرى
قاتارلىق كونا كىرىت مەسىلىلەر بىر - بىرلەپ
ئايدىڭلاشتى . مەسىلەن ، قەشقەر كۈنشەھەر
ناھىيىسىدىن 75 ياشلىق پېشقەدەم مائارىپچى قاسىم
رەھىم 1981 - يىلى مەھمۇد قەشقەرنىڭ ھاياتى ۋە
يۇرتى توغرىسىدا كۆپ ئىزدىنىپ ، ئازىخ -
ئوپالدىكى قۇمباغ كەنتىنىڭ 3 - مەھەللىسى (ھازىر
« سۆسەر ئاغزى » دېيىلىدۇ) ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا
قويدى . قەشقەرلىك تارىخچى ، شائىر ۋە جامائەت
ئەربابى ئىمىرھۈسەين قازىھاجىم (1900 - 1985)
ساقلاپ كەلگەن « مەسنەۋى شېرىپ » ناملىق كىتاب
ئىچىگە تۈپلەنگەن قەشقەرلىك ئالىم ۋە ئەدىب
مۇھەممەت سادىق ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ « مەسنەۋى

شېرىپ « نى مەھمۇد قەشقەرى قەبرىگاھىغا ۋە خىپە قىلغانلىقى توغرىسىدا 1836 - يىلى ئۆز قەلىمى بىلەن يازغان ۋە كلاسسىك شائىر ئابدۇرېھىم نىزارى قاتارلىق كاتتا گۇۋاھ - شاھىتلارنىڭ ئىمزاىسى چۈشۈرۈلگەن بىر پارچە ۋەسىقە 1982 - يىلى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇلغاندىن كېيىن ، بەزى مەسىلىلەر تېخىمۇ ئايدىڭلاشتى . شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى مۇناسىۋەتلىك ئورگانلارنى تەشكىللەپ ، قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوپال يېزىسىدىكى « ھەزرىتى موللام مازىرى » نىڭ مەھمۇد قەشقەرى قەبرىگاھى ئىكەنلىكىنى تەكشۈرۈپ دەلىللەپ ، ئومۇمىي ئۆلتۈرۈش تارقاتتى ۋە 1983 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە نۇقتىلىق مۇھاپىزەت قىلىنىدىغان مەدەنىي يادىكارلىق ئورنى قىلىپ بېكىتتى . 400 مىڭ يۈەن مەبلەغ ئاجرىتىلىپ ، بۇ مازارنىڭ ئەسلىدىكى ئاساسى بىر قېتىم رېمونت قىلىندى ، بىر قىسىم جايلىرى ئىسلاھ قىلىندى . مەھمۇد قەشقەرى قەبرىگاھىنىڭ

جۇغراپىيىلىك ئورنى شەرقىي مېرىدىئان (ئۇزۇنلۇق) $37^{\circ} 30' 75''$ ، شىمالىي پارالېل (كەڭلىك) $50^{\circ} 18' 39''$ قا توغرا كېلىدۇ .

كېيىنكى تەتقىقاتلار جەريانىدا مەھمۇد قەشقەرنىڭ يۇرتى ئوپال يېزىسىدىكى ئازىخ كەنتى (ھازىرقى قۇمباغ كەنتى) ئىكەنلىكى ، ئۇ تەخمىنەن مىلادىيە 1019 - يىلى تۇغۇلۇپ ، 1113 - يىلى ۋاپات بولغانلىقى (بەزى ماتېرىياللاردا تەخمىنەن مىلادىيە 1008 - يىلى تۇغۇلۇپ ، 1115 - يىلى ۋاپات بولدى دېيىلگەن) ئوتتۇرىغا قويۇلدى . « ھەزرىتى موللام » ، يەنى مەھمۇد قەشقەرى مازىرىنىڭ شەيخلىقى ئاتا - بوۋىسىدىن مىراس قالغان شەيخلەرنىڭ ھەممىسى بىردەك مۇنداق دەيدۇ: « بىزنىڭ < ھەزرىتى موللام > دەپ سۈپەتلىشىمىز - بۇ زات ئىلىمگە ھۆددىگەر پىرىمدۇر . ئۇ ئىلىم - ھۈنەردە تەڭداشسىز بولغانلىقى ئۈچۈن ، مەۋلانا شەمسىددىن مەھمۇدىيە ئىبنى ھۈسەيىن دەپ ئاتالغان . مەۋلانا - ئالىملىقىغا قارىتىلغان ، شەمسىددىن (دىننىڭ قۇياشى)

ھۆرمەتلەش يۈزىسىدىن بېرىلگەن ئۇنۋان ،
 مەھمۇدىيە — بۇ زاتنىڭ ئۆز ئىسمى ۋە ئەخلاقلىقىغا
 قارىتىلغان ، ھۈسەيىن بولسا دادىسىنىڭ ئىسمىدۇر .
 ئوپال يېزا تەۋەسىدىكى ئوقۇمۇشلۇق زاتلار
 ۋە پېشقەدەملەرنىڭ مەھمۇد قەشقەرى ھەققىدە
 تارىختىن بۇيان خەلقىمىز ئىچىدە تارقىلىپ كەلگەن
 ھېكايەتلەر توغرىسىدىكى ئەسلىمىلىرى « قەشقەر
 ئەدەبىياتى » ژۇرنىلىنىڭ 1983 - يىللىق 2 - ، 3 -
 سانلىرىدا ئېلان قىلىندى . بۇ كىتابچىدىكى 26 پارچە
 ھېكايەت مەھمۇد قەشقەرى قەبرىگاھىنى بېكىتىش
 جەريانىدا ئوتتۇرىغا چىققان كۆپلىگەن ئۇچۇر -
 مەلۇماتلارغا ئاساسەن رەتلەپ تۈزۈلگەن .
 بۇ كىتابچىنى تۈزگۈچىلەردىن مۇھەممەت
 ئوسمان ھاجىم 80 ياش ، كاندىدات ئالىي تەتقىقاتچى ؛
 ئابدۇكېرىم ئەخمىدى 62 ياش ، پېشقەدەم مائارىپچى ،
 ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى بولۇپ ، ھەر ئىككىيلەن
 ھازىر پېنسىيىدە . بىز بۇ ئىككى نەپەر پېشقەدەم
 زىيالىينىڭ ئىلمىي ئىزدىنىشلىرىنى بۇ ساھەدە

ئىزدىنىۋاتقانلارنىڭ نەتىجىلىك ئىلمىي ئەمگەكلىرى دەپ قاراپ، كونكرېت تارىخىي ماتېرىيال بولۇپ قالار دېگەن ياخشى نىيەتتە نەشر قىلدۇق.

ئاخىرىدا، شۇنى ئالاھىدە ئەسكەرتىش زۆرۈركى، بۇ كىتابچىنى تەھرىرلەپ بېكىتىش ۋە نەشر قىلىش جەريانىدا، «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى مۇناسىۋەتلىك جايلار بىلەن ئەستايىدىل سېلىشتۇردۇق. كىتابنىڭ I توم باش قىسمىغا كىرگۈزۈلگەن «ئاتاقلىق ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد قەشقەرى ۋە ئۇنىڭ ئۆلمەس ئەسىرى — <تۈركىي تىللار دىۋانى> ناملىق كىرىش سۆزىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىدىن چەتنەپ كەتمىدۇق. «تۈركىي تىللار دىۋانى» توغرىسىدا مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا ئېلىپ بېرىلغان ئىلمىي تەتقىقات، ئىلمىي مۇھاكىمىلەر جەريانىدا بىرلىككە كېلىنگەن ئىلمىي يەكۈنلەرنىڭ روھىي ماھىيىتىگە ئاساسلاندىق. نەشرىياتىمىز 1985 - يىل نەشر قىلغان «مەھمۇد قەشقەرى» ناملىق ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمىدىكى

نوپۇزلۇق يەكۈنلەردىن پايدىلاندىق . شۇنىڭ بىلەن
 بىرگە مەزكۇر كىتابچىدىكى مۇناسىۋەتلىك
 مەزمۇنلارغا بەت ئاستى ئىزاھات بېرىپ ،
 ئوقۇرمەنلەرنىڭ چۈشەنچىسىنى ئايدىڭلاشتۇرۇشقا
 تىرىشتۇق . ئۇنىڭدىن باشقا، مەھمۇد قەشقەرى
 قەبرىگاھىنىڭ باشقۇرغۇچىسى ئابدۇرۇسۇل كېرىم
 ئەپەندى تەمىنلىگەن بەش پارچە سۈرەتنى بۇ
 كىتابچىغا قىستۇرما قىلدۇق .
 بۈگۈنكى كۈندە ، « تۈركىي تىللار دىۋانى »
 نىڭ ئۈچ تومى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىل -
 يېزىقىدا نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى . مەھمۇد
 قەشقەرى قەبرىگاھى ئەسلىي شەكلىگە ئاساسەن قايتا
 ياسىلىپ ، مەھمۇد قەشقەرنىڭ ھەيۋەتلىك ھەيكىلى
 قەد كۆتۈرۈپ ، كىشىلەرنى زىيارەتكە ، سەيلە -
 ساياھەتكە جەلپ قىلماقتا . ئىشىنىمىزكى ، بۇ
 كىتابچىغا كىرگۈزۈلگەن ھېكايەتلەردىكى رىۋايەت
 تۈسىگە ئىگە بەدىئىي يېپىنچىلارنى نەزەردىن ساقىت
 قىلغاندا ، ئاساسىي مەزمۇندىكى تارىخىي ھەقىقەتلەر

ۋە پاكىتلار دات يېقىن كېلەلمەيدىغان ئالتۇندەك پارلاپ تۇرىدۇ . دەرۋەقە ، ئۆتكەن ئەسىرلەر ئۆز رەھىمسىزلىكىنى كۆرسىتىپ ، مەھمۇد قەشقەرىنىڭ تەرجىمىھالى ، ئىلمىي ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەتكە دائىر نۇرغۇن نەرسىلەرنى يوقاتقان ، نۇرغۇن ۋەقەلىكلەر ئۇنتۇلغان . شۇنداقىمۇ خۇددى مەھمۇد قەشقەرى :
« بىلىم — بەخت بەلگىسى ، بەلگە بولسا يولدىن ئازماس ، بىلىم بولسا سۆزدىن ئازماس » دېگىنىدەك ، بۇ كىتابچە مەھمۇد قەشقەرى ۋە « تۈركىي تىللار دىۋانى » توغرىسىدىكى يېڭى ئىلمىي ۋە ئەدەبىي ئىزدىنىش ، يەنىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ .

2003 - يىل مارت

مۇندەرىجە

1	ئوي چولپان
5	ئانار شەربىتى
10	ئاشىق شاھزادە
14	ئەلچى بىلەن دانىشمەن قىز
17	شاھزادىنىڭ ئىلىم - ھۈنەر ئۆگىنىشى
21	شاھزادىنىڭ ئۆيلىنىشى
26	جانغا ئەسقاتقان ھۈنەر
37	مەھمۇدنىڭ تەۋەللۇتى
41	ئات تويى
49	مەھمۇدنىڭ بوۋاقلق دەۋرى
54	مەھمۇدنىڭ مەكتەپكە كىرىشى
56	ئائىلە تەربىيىسى
61	مەھمۇدنىڭ ئىجتىھات بىلەن ئوقۇشى

- 64 شاھى ئېھرامنىڭ نەسىھىتى
- 67 مەھمۇدنىڭ ئەل كېزىشى
- مەھمۇد قەشقەرىنىڭ تەسنىپ قىلغان
- 70 كىتابلىرى
- 74 ئانا ۋە تەن تەشلىقى
- 77 ئانا سېغىنىشى
- 79 ۋە تەن ۋىسالى
- « مەدرىسەئى مەھمۇدىيە » ۋە « نورۇز
- 81 بۇلاق »
- 84 « ئىمام مالىك ئەجدىمىر »
- 87 مەھمۇد قەشقەرى بىلەن ئىخلاسىمەن ئەمما
- 90 مىڭ بىر تۈپ ئۈجمە
- 94 « ھاي - ھاي تېرەك »
- 96 مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ۋەسىيىتى
- 98 مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ۋاپاتى
- ۱۰۰ رىئازىيەت ۋە ئىلمىي قىممەت
- ۱۰۱ رىئازىيەت ۋە ئىلمىي قىممەت
- ۱۰۲ رىئازىيەت ۋە ئىلمىي قىممەت

ئوي چولپان

رەۋايەت قىلىنىشىچە ، ئوغۇز خان ۋە ئاپراسىياپ دەۋرلىرىدىن تارتىپ شاھنشاھلار ، ئوردا ئەمەلدارلىرى ، سەركەردىلەر ياز ۋە كۈز كۈنلىرى ئويپال ① دىيارىنىڭ ئاي باقى ، يۇدۇغۋاش ، بۆرە توقاي يايلاقلىرىدا سەيلە - تاماشا قىلىپ ، ئوۋ ئوۋلايدىكەن . قاراخانىيلار دەۋرىدىمۇ بۇ جاي مۇھىم ئارامگاھلاردىن بىرى بولغان . « كارۋان بۈيۈك »

① ئويپال — قەشقەر كۈنئەھەر ناھىيە ئويپال يېزىسىنىڭ

قەدىمكى تەلەپپۇزى .

يولى بىلەن مادايىن ، باغداد تەرەپلەرگە ئۆتكۈچى كارۋانلار ئويپالدىكى « غوجا قونار »^① دېگەن بەندەنگاھقا چۈشۈپ ، ھاردۇقلىرىنى ئالغاندىن كېيىن ، كارۋان قوشۇنلىرىنى باشلاپ كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقا يۈرۈپ كېتىشىدىكەن .

قاراخانىيلار دەۋرىدە ئۆتكەن شاھى ئېھرام دېگەن پادىشاھ بىر يىلى يازنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ئويپالنىڭ ئاقدالدىكى « قىزىل مەسچىت ئاتام » ئەتراپىغا شىكارغا چىقىش ئۈچۈن جابدۇنۇپتۇ . دەل شۇ چاغدا يىراقتىن بىر ئەزىز مېھمان كېلىپ قاپتۇ - دە ، شاھ ئۆز ئورنىدا ئوغلى ھۈسەيىننى شىكارغا مەسئۇل قىلىپ تەيىنلەپتۇ . چۈنكى ، ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ئىچىدە ھۈسەيىن پەم -

① ئويپالدىكى « غوجا قونداق » مازارنىڭ نامى بولۇپ ، بۇ مازارنىڭ ئورنى ئويپالنىڭ جەنۇبىدىكى قاراڭغۇ يار مەھەللىسىدە ، « قونار » بىلەن « قونداق » ئوخشاشلا « قونالغۇ » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ .

پاراستى ، جاسارتى ۋە پالۋانلىقى بىلەن ھەر ۋاقىت
شاھنى سۆيۈندۈرىدىكەن . ھۈسەيىن شىكارنى
ئوپالنىڭ ئۆزىگە تونۇش بولغان كۈن يورۇش
تەرىپىدە بېجىرىشنى ئىلتىجا قىلىپ ، شاھ ئاتىسىدىن
ئىجازەت ئېلىپ ، تەزىم - تەۋەزۇلار بىلەن يولغا
چىقىپتۇ .

شاھزادە ھۈسەيىن ئۆز كىشىلىرى بىلەن
بۈك - باراقسان جاڭگال ، تاغ - قايىقلارغا
بۈركۈت قويۇپ ، ئوقيا ئۈزۈپ يۈرۈپ ، نۇرغۇنلىغان
ئوۋ غەنىيمەتلىرىگە ئېرىشىپتۇ . ئۇلار قايىراق
باغرىدىكى قۇمباغ تۆپىلىكىگە كەلگەندە ، ئالدىغا بىر
كېيىك ئۇچراپتۇ . شاھزادە ھۈسەيىن ئوقيا
چىلتەسىدىن ئوق ئېلىپ ، كېيىككە قارىتىپ
كىرىچتىن ئوق ئۈزۈپتۇ . مەجرۇھ بولغان كېيىك
قايتالدىكى توقايلىققا قاراپ قېچىپتۇ . شاھزادە ئۇنى
قوغلاپ « ئازىخ » دېگەن جايغا كەلگەندە ، كېيىك
كۆزدىن غايىب بوپتۇ .

كېيىكنى نەزىرىدىن قاچۇرۇپ قويغان

شاھزادە ھۈسەيىن ئۆزى تۇرغان تۆپىلىكتىن تۆۋەنگە
 قارىغۇدەك بولسا، بۈك - باراقسان باغلار، كۆپكۆك
 چىمەنزار، ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا بۇلاق سۈيى خۇددى
 يىپەك تارتقان دەك ئېقىۋاتقان، بىر ساھىبى رەنا
 چىغىر يولدا بۇلاقتىن سۇ ئېلىپ كىرىپ كېتىۋاتقان
 ئىكەن. شاھزادە ھۈسەيىن تىنىق كۆكتە يالتىراپ
 تۇرغان چولپان دەك بۇ ساھىبجامالنى كۆرۈپ
 ھوشىدىن كەتكىلى تاسلا قاپتۇ - دە، تىكىلىپ
 تۇرۇپ قاپتۇ. شاھزادىنى بۇ ھالدا كۆرگەن
 ھەمراھلىرى: « نېمىگە مۇنچىۋالا زوق - شوخ
 بىلەن قاراپ كەتتىلە؟ » دەپ سورىغان ئىكەن.
 شاھزادە ھۈسەيىن « ئويدا چولپان كۆردۈم » دەپ
 جاۋاب بېرىپتۇ. كېيىنچە، بۇ جاينىڭ نامى « ئوي
 چولپان » دەپ ئاتىلىپتۇ.

ھەمراھلىرى: « نېمىگە بۇلاق ئىكەن؟ »
 شاھزادە: « بۇلاق ئىكەن، بۇلاق ئىكەن »
 ھەمراھلىرى: « نېمىگە بۇلاق ئىكەن؟ »
 شاھزادە: « بۇلاق ئىكەن، بۇلاق ئىكەن »

ئانار شەربىتى

شاھزادە ھۈسەيىن ھەمراھلىرىغا مۇشۇ يەرنى
قونالغۇ قىلىشقا ئەمر قىپتۇ . كىشىلەر ئوۋ
قوراللىرىنى ، شىكاردا ئېرىشكەن غەنىمەتلەرنى
ئاتلىرىدىن چۈشۈرۈپ ، بىر باغلىق ھويلىنىڭ
ئىشىكى ئالدىدىكى ئازادە بوستانلىققا جايلىشىپتۇ .
ئاتلارنى يول بويىدىكى قارا سۆگەتلەرگە باغلاپ ،
بۇلاق بېشىدىكى چىمەنلىكنى چۆرىدەپ ئورۇن
راسلاپتۇ .

بۇ ئارىدا شاھزادە ھۈسەيىن تەبىئەتنىڭ
ئاجايىپ گۈزەللىكىدىن ھۇزۇرلىنىپ ، تاماشا قىلىپ ،
ئۈنچە - مارجاندەك پارقىراپ ، شىر - شىر

ئېقىۋاتقان ئېرىق بويىدىكى مەجنۇنتالار ئارىسىدىن
كېتىۋېتىپ ، ھېلىقى ھويلىنىڭ ئارقىسىدىكى باغقا
كۆزى چۈشۈپتۇ . قارىسا ، باغدا بىر مويىسىپىت كىشى
بىلەن رەسىدە بولغان ساھىبجامال بىر قىز ئانار
ئۈزۈپ سېۋەتكە قاچىلىشىۋاتقۇدەك . شاھزادە
ھۈسەيىن بۇ ساھىبجامالنىڭ بايا سۇ ئېلىپ
ماڭغان قىز ئىكەنلىكىنى تونۇپتۇ - دە ،
قىزنىڭ ھۆسن - جامالى شاھزادىنى تېخىمۇ مەپتۇن
قىلىپ ، پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى ئىشقى ئوتى چىرماپ
ئاپتۇ . لېكىن ، ئۇ ئوردا كىشىلىرىگە خاس ئەخلاق -
پەزىلەت بويىچە ، دەرھال بوستانلىققا قايتىپ ، ئۆز
ئورنىدا ئولتۇرۇپتۇ .

شىكارچىلارنىڭ ئوپۇر - توپۇرلىرىنى
ئاڭلاپ ، ئۈجمە تاختايلىرىدىن ياسالغان قوش
قاناتلىق دەرۋازىدىن چىقىپ كەلگەن باغۋەن ئېھتىرام
بىلەن سالام بېرىپ ، شىكارچىلاردىن ھاردۇق
سوراپ ، مېھمانلارنى ئۆيگە تەكلىپ قىپتۇ . ئەمما ،
شاھزادە ھۈسەيىن :
-

— بىز شىكار كىشىلىرى ، بۇ ھاۋاسى تولىمۇ
باب يەر ئىكەن . مۇشۇ بوستانلىقتا ئارام ئېلىپ
ئۆتسەك دېدۇق ، رەھمەت ، — دەپ ئۆزى ئېيتىپتۇ ،
ئاندىن تۆگە يۇڭىدىن توقۇلغان پالاس ئۈستىدىكى
يولۋاس تېرىسىدە ئولتۇرغان شاھزادە باغۋەننى ئۆز
يېنىدا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىپتۇ .

ئۇلار ئەھۋاللىشىپ ئولتۇرغاندا ، باغۋەننىڭ
نام - شەرىپى موللا سەيپىدىن ئىكەنلىكى مەلۇم
بوپتۇ . شاھزادە ھۈسەيىن ئۆز كىشىلىرىگە تىنىق
بۇلاق سۈيىدىن ئۇسسۇلۇق كەلتۈرۈشنى ئېيتقاندا ،
موللا سەيپىدىن ئاكا : « ئۇسسۇلۇقنى ئۆزۈم
كەلتۈرەي » دېگىنىچە دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپلا
ئۆيىگە كىرىپ ، قىزغا ئەھۋالنى سۆزلەپ بېرىپتۇ . ئۇ
قىز چەبدەسلىك بىلەن بىر دانە ئانارنى سىقىپلا
گۈللۈك تاۋاقنى توشتۇرۇپ ، خونچىلاپ ئاتىسىغا
بېرىپتۇ . موللا سەيپىدىن ئاكا ئۇنى ئېلىپ چىقىپ
شاھزادە ھۈسەيىنگە سۇنۇپتۇ ، شاھزادە ئۇنى ئېلىپ
ئىچىپتۇ . سۇ ئورنىغا ئانار شەرىپتى سۇنغان بۇ

ئائىلىنىڭ سەممىي ، ئاق كۆڭۈل ۋە مېھماندوستلۇقىدىن مېنەتدار بولغان شاھزادە ھۈسەيىن يەنىمۇ چوڭقۇر سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن ، يەنە بىر تاۋاق بېرىشنى ئۆتۈنۈپتۇ .

موللا سەيپىدىن ئاكا تەزىم بىلەن خونچىنى ئېلىپ ئۆيىگە مېڭىپتۇ . بۇ چاغدا شاھزادە ھۈسەيىننىڭ كۆڭلىدىن « بۇ ئەھۋالنى شاھ ئاتامغا ئېيتسام ، رەئىيەگە ئانار سېلىقى سېلىنسا ، ئوردا ئەمىر - ئەركانلىرى سۇ ئورنىغا ئانار شەربىتى ئىچسەك ، نېمىدېگەن ياخشى » دېگەن خىيال كېچىپتۇ .

موللا سەيپىدىن ئاكا قىزىنىڭ بۇ قېتىم سىقىۋاتقان ئانىسىدىن شەربەتنىڭ كەم چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ : « قىزىم ، مېھمانلار سۇ سوريغان ئىكەن ، كۈپنىڭ مۇزدەك سۈيىنى بەرسەك بولماسمۇ ؟ » دەپتۇ . قىزى بۇنىڭدىن تەئەججۈپلىنىپ : « سۇ سوريغان مېھمان ئانار شەربىتىگە لايىق بولغانلىقتىن » دەپ جاۋاب

بېرىپتۇ - دە ، يەنە بىر چوڭ ئانارنى ئېلىپ سىققان
ئىكەن ، گۈللۈك تاۋاق يېرىمىمۇ بولماپتۇ ، ئاندىن يەنە
بىر دانە ئانارنى ئېلىپ سىقسا ، ئۇنىڭدىن شەربەت
تېخىمۇ ئاز چىقىپتۇ . شۇنداق قىلىپ ، ئۈچ دانە
ئاناردا گۈللۈك تاۋاق ئاران يېرىملىشىپتۇ . موللا
سەيپىدىن ئاكا : « ۋاقىت ئۆتمىسۇن قىزىم » دەپتۇ .
قىزى ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ : « ئى دادا ، قىسمەت
ئۆزگىرىۋاتىدۇ ، تاۋاقنىڭ يېرىملىقى سوريلىپ قالسا ،
شاھزادىمىزنىڭ كۆڭلىگە خەلق سېلىقىنى
ئاشۇرىدىغان بىرەر خىيال كەچتىمىكىن ، ئاناردىكى
بەرىكەت قېچىۋاتىدۇ دەڭ » دەپتۇ .

موللا سەيپىدىن ئاكا گۈللۈك تاۋاقتىكى
شەربەتنى خونچىلاپ ئېلىپ چىقىپ ، شاھزادە
ھۈسەيىنگە سۇنغاندا ، راست دېگەندەك شاھزادە
بۇنىڭ سەۋەبىنى سوراپ قاپتۇ . موللا سەيپىدىن ئاكا
بولغان ۋەقەنى ۋە قىزىنىڭ پەرىزىنى بايان قىپتۇ .
بۇنى ئاڭلىغان شاھزادە ھۈسەيىن باياتىن كۆڭلىگە
كەچكەن پىكىرىدىن يېنىپ ، دەرھال توۋا -
ئىستىغپار ئوقۇپتۇ .

ئاشق شاھزادە

شۇ كۈنى كەچ شىكارچىلار كەڭ داستىخان يېيىپ ، شىكار غەنىمەتلىرىنى پىشۇرۇپ ، تەييارلاپ قويۇپتۇ . موللا سەيپىدىن ئاكىمۇ ئۆز بېغىنىڭ كۈزلۈك مېۋە - چېۋىلىرىدىن كەلتۈرۈپتۇ . شۇنداق قىلىپ ، ئۇلار ھەمداستىخان بولۇشۇپتۇ . موللا سەيپىدىن ئاكىنىڭ ئۆيىگىمۇ نېسىۋە سۇنۇلۇپتۇ .

شاھزادە ھۈسەيىن شۇ كېچە موللا سەيپىدىن ئاكىنىڭ قىزىنىڭ ئەقىللىقلىقى ، بىلىملىكلىكى ۋە ھۆسن - جامالى ئۈستىدە كۆپ ئويلىنىپتۇ - دە ، قايىل بولغان ھالدا تاڭ ئاتقۇزۇپتۇ . ئەتىسى ئۇ موللا سەيپىدىن ئاكا بىلەن خەيرلىشىپ ، ھەمراھلىرىنى

ئەگەشتۈرۈپ يولغا راۋان بوپتۇ .
شاھزادە ھۈسەيىن بىلەن شىكارغا بىللە
چىققان قېرى باھادىر تۈنۈگۈندىن بۇيان
شاھزادىنىڭ جىمىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ، يول بويى
قەدەمدە بىر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىۋاتقانلىقىنى
كۆرۈپ ، ئۇنىڭدىن ئەنسىرەپ ، سەۋەبىنى سوراي
دەۋاتقاندا ، شاھزادە كەينىگە بۇرۇلۇپ ، يىراقتا قارا
كۆرۈنۈپ تۇرغان باغ تەرەپكە قاراپ يەنە بىر تىن
ئاپتۇ . تەجرىبىلىك باھادىر « شاھزادەمگە بىرەر
ئىشقى - مۇھەببەت ئوتى سىرايەت ئەيلىگەن
بولۇشى مۇمكىن » دەپ قىياس قىپتۇ .
شىكاردىن يانغاندىن باشلاپ شاھزادىنىڭ
ئىشتىھاسى تۇتۇلۇپ ، ھېچ نەرسە يېمەپتۇ .
كۈندىن - كۈنگە چىرايى سارغىيىپ ، رەڭگىروپى
ئۆچۈپ ، ئۇيقۇسى قېچىپ بىئارام بولغىلى تۇرۇپتۇ .
شاھ بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ ، دەرھال ھۆكۈمالارنى
يىغىپ ، ئوغلىنى كۆرسەتكەن ئىكەن ، ھەرقايسىسى
ئۆزىگە لايىق كېسەللەك ئېھتىمالنى دەپ دورىلار

بېرىشپتۇ ، لېكىن تەسىر كۆرسەتمەپتۇ . قېرى
ئەمچى (تېۋىپ) يۈرەكتىكى سەكتىگە قاراپ ئانار
شەرىپىتى بۇيرۇغان ئىكەن ، شاھزادە ئارقا -
ئارقىدىن بىرنەچچە پىيالى شەربەتنى ئىچىپ ، ئاندىن
كۈلۈپتۇ ۋە بېشىنى كۆتۈرۈپتۇ .
بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلىغان شاھ پۇت -
پۇتىغا تەگمەي ئوغلى قېشىغا كېلىپ مۇبارەكبادلىق
قىپتۇ ۋە نېمە پايدا قىلغانلىقىنى سورىغاندا ،
شاھزادە: «ئانار شەرىپىتى» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ .
ئەمما ، شاھزادە ئۇنىڭدىن باشقا تائامۇ يېمەي ،
يەنە باش قويۇپ ياتقان ئىكەن ، تىت - تىت
بولغان شاھ سىر ئېلىش ئۈچۈن قېرى باھادىرنى
ئوغلىنىڭ يېنىدا قويۇپتۇ . شاھزادىنىڭ كۆڭلىنى
تولىمۇ ئايايدىغان تەجرىبىلىك باھادىر ئۆزىنىڭ
ياشلىقىدىكى سەرگۈزەشتىلىرىنى سۆزلەپ كېلىپ ،
پىراقى مۇھەببەتتىن سۆز ئاچقاندا ، شاھزادە چۇراپ
ئورنىدىن تۇرۇپ ، كۆڭۈل قويۇپ ، كۆزىنى ئۈزمەي
تىكىلىپ قاراپ ئاڭلاپ : «يەنىچۇ ، ... يەنە

قانداق بولغان ... قانداق بولتى ؟ ... » دەپ كېلىپ ،
ئاخىرىدا قاتتىق بىر تىنىپلا دۈم يېتىپ يىغلاپتۇ .
قېرى باھادىر شاھزادىنى ئاستا يۆلەپ تۇرغۇزغان
ئىكەن ، ئۇ تەشەنلىق سوراپتۇ . بۇ چاغدا ئانار
شەرىپتى تۈگەپ قالغىنى ئۈچۈن ، مۇزدەك
كاشكاپلەر بەرسىمۇ شاھزادە ئىچمەپتۇ .

قېرى باھادىر شاھزادىنىڭ ئانار شەرىپتىنى
مۇنچە ياخشى كۆرۈشتىكى سەۋەبى ئالدىرىماي
سۈرۈشتە قىلىپ كۆرگەندە ، شاھزادە ھۈسەين سۆز
باشلاپ موللا سەيپىدىن ئاكىنىڭ قىزىنىڭ ئەقىل -
پاراسىتى ، بىلىم - كامالىتى ۋە ھۆسن - جامالى
ئۈستىدە گەپ ئېچىپتۇ . ئاشۇ قېنىمقى شىكاردىن
بۇيان شاھزادىنىڭ مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ
قالغانلىقىدىن تولۇق خەۋەر تاپقان قېرى باھادىر بۇ
ئەھۋاللارنى پادىشاھقا بىرمۇبىر بايان قىپتۇ .

ئەلچى بىلەن دانىشمەن قىز

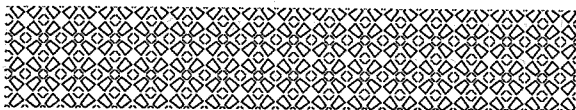
شاھى ئېھرام ئوغلى ھۈسەيىننىڭ ئەھۋالىدىن
ۋاقىپ بولغاندىن كېيىن ، ئاغلاقچىلار ئارقىلىق موللا
سەيپىدىن ئاكىنىڭ ئائىلە ئەھۋالىنى بىلىپ يېتىپتۇ .
ئاغلاقچىلار كەلتۈرگەن خەۋەرلىرىگە
قارىغاندا ، دىيانەتكار دېھقاننى ئەشرەپ سەيپىدىننىڭ
ئاقىل ۋە دانىشمەن قىزىنىڭ ئىسمى بۈبى رابىيە
ئىكەن . ئۇ قىز ئانىسىدىن يەتتە ياشتا ئايرىلىپ يېتىم
قېلىپ ، ھازىر كامالەت يېشىغا يېتىپتۇ . ئاتىسىنىڭ
ھەممە ئىشىغا بۇ قىز ئەقىل كۆرسىتىدىكەن .
ئەدەپ - ھايى ، نومۇسكويلۇقتا بۇ يۇرتتا بۇ ئاتا -
بالىدەك ئادەمنى يەنە تاپقىلى بولمايدۇ » دەپ

ھەقەمسايللىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك شاھتىلىق
بېرىپتۇ .

شاھ بۇبى رابىيەنى يەنىمۇ چوڭقۇر سىناپ
كۆرمەكچى بولۇپ ، ئۆزى شىكارغا چىققان
ۋاقىتلىرىدا موللا سەيپىدىن ئاكا بىلەن ئايرىم
ئۇچرىشىپتۇ . ئۇنى قىزى بىلەن ئوردىغا تەكلىپ
قىلىپ كۆرۈشۈپ ، ئەدەپ - ئەخلاقىنى بايقاپتۇ .

بىر كۈنى شاھ ئۆز ئەلچىسىدىن موللا
سەيپىدىن ئاكاغا « ئۈچ يىلدا تۇغدۇرۇپ ، 21 قىلىپ
بەرسۇن » دەپ يەتتە قوچقار ئەۋەتىپتۇ . ئۇنىڭدىن
موللا سەيپىدىن ئاكا قاتتىق غەمگە چۆمۈپتۇ . بۇبى
رابىيە بولسا ، ئاتىسىغا تەسەللى بېرىپ : « ئەلچى
شاھنىڭ يارلىقىنى يەتكۈزۈشنىلا بىلىدۇ ، جان -
دىل بىلەن قوبۇل قىلىپ ئالايلى » دەپ ئەلچىگە
تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ ، يەتتە قوچقارنى ئېلىپ قايتۇ .
ئەلچىنى ئۈزىتىشقا بىرنى سويۇپتۇ ، قالغانلىرىنى
ئۇدۇللۇق سويۇپ ، سېتىپ يەپ ، ئاخىرى بىرسى
قايتۇ .

بۇبى رابىيە بىر كۈنى ئاڭلىسا ، ھېلىقى
ئەلچىنىڭ چىشى ئاغرىپ قاپتۇ . ئۇ ، دەرھال ھېلىقى
بىر قوچقارنى سويدۇرۇپ ، داستىخان قىلىپ ئەلچىنى
يوقلاپ كەپتۇ . داستىخانلىرىنى يېيىپ بولغاندىن
كېيىن : « مۇبارەك بولسۇن ئەلچىم ، كۆزىڭىز ئاڭلا
دەپتۇ . چىش ئاغرىقىغا چىدىيالمىي ياتقان ئەلچى
ئورنىدىن سەكرەپ قوپۇپ : « نېمە دەۋاتىسىز ، ئەر
كىشىمۇ كۆزىيەمدۇ ؟ » دەپتۇ . بۇبى رابىيە
تەمتىرىمەي تۇرۇپ : « تەخسىر ، قوچقارمۇ
قوزىلامدۇ ؟ » دەپتۇ . جاۋاب تاپالمىي
ئاچچىقىنى يۇتقان ئەلچى ئەتىسى ئوردىغا
بېرىپ ، شاھقا دادلانغان ئىكەن ، شاھ قاقاقلاپ
كۈلۈپتۇ - دە ، دەرھال بۇبى رابىيەنى چاقىرتىپ
كېلىپ : « بارىكالا ، قىزىم ئەقلىڭگە » دەپتۇ ۋە
كۆپ ئىنئام - ئېھسانلار بېرىپ ، ئۇنى لايىقىدا
ئۆزىتىپتۇ .

شاھزادىنىڭ ئىلىم - ھۈنەر ئۆگىنىشى

شاھى ئېھرام ئوغلى ھۈسەيىننى ئۆيلۈك -
ئوچاقلىق قىلىش ئارزۇسىنىڭ بارلىقىنى ، پەرزەنتلىك
قىلىش ئۈچۈن ، دېھقاننى ئەشرەپ سەيپىدىنىڭ نۇرە
چەشمىسى بۇبى رابىيەنى لايىق كۆرگەنلىكىنى
ئېيتىپ ، قېرى باھادىر ئارقىلىق ئوغلىدىن رىزالىق
سورايتۇ . شاھزادە ھۈسەيىن رازىلىقىنى بايان قىپتۇ .
شاھ ئوغلى ھۈسەيىننى ئەمىر شەبلىككە ئۆستۈرۈپ ،
ئۇنىڭ بۇبى رابىيە بىلەن نىكاھلىنىش تەلپىنى
قوبۇل قىپتۇ .

شاھى ئېھرامنىڭ ئوردا ئەلچىلىرى موللا
سەيپىدىن ئاكىنىڭ كەڭ ئېتىكى ، تار قوينىغا

سېغىنىپ كەلگەن ئىكەن ، موللا سەيپىدىن ئاكا قىزى بۇبى رابىيەنىڭ بېشىنى ئۆز كۆكرىكىگە يېقىپ ، سىلاپ تۇرۇپ ، كۆز يېشى قىلىپ : « قىزىم ، بىز سەھرايى گادا تۇرساق ، ئۇلار شاھ - سىپاھ تۇرسا ، ئۇلار بىلەن قانداق قۇدىلشارمىز ؟ » دەپ غەمگە چۈشۈپتۇ . بۇبى رابىيە دادىسىنىڭ ئىسسىق كۆز يېشىنى يۇمشاق قوللىرى بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ : « ئاتا ، شاھزادە ھۈسەيىننىڭ ھۈنرى بارمىكەن ، ئىلىم ئۆگىنىپتىكەنمۇ ؟ دېگەن سۆزدىن باشقىنى دېمىسەك » دەپتۇ . موللا سەيپىدىن ئاكا ئوردا ئەلچىلىرىگە مۇشۇ سوئاللارنى قويۇپ ، لايىقىدا مېھمان قىلىپ ئۈزتىپتۇ .

ئوردا ئەلچىلىرى يەتكۈزگەن سۆزلەرنى ئاڭلىغان شاھ توي تەييارلىقى پىشقىچە ، ئوغلى ھۈسەيىننى ئىلىم - ھۈنەر ئۆگىنىپ كەلسۇن دەپ ، 40 قېچىرغا مال يۈكلەپ ، ئۈچ ئاي ئىچىدە ئىلىم - ھۈنەرلىك بولۇپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ . شاھزادە ھۈسەيىن شاھ ئاتىسىغا ئېھتىرام بەجا كەلتۈرگەندىن

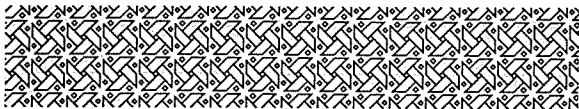
كېيىن ، كارۋاننى باشلاپ يولغا چىقىپتۇ .
شاھزادە ھۈسەيىن بىر كۈنى يېڭىسارنىڭ
توپلۇق يايلىقىدا كېتىۋاتسا ، بىر توپ پادىچىلار لايدا
شاترەنج (شاھمات) ياساپ ئويناۋاتقۇدەك . بۇنى
كۆرگەن شاھزادە دەرھال كارۋان يۈكلىرىنى
چۈشۈرتكۈزۈپ ، ئىككى كۈن ئىچىدە شاھمات
ئويناشنى پادىچىلاردىن قېتىرقىنىپ ئۆگىنىۋاپتۇ . ئۇ
يەردىن يولغا چىقىپ ، يەكەنگە بېرىپ كارۋان
سارايغا ئورۇنلىشىپتۇ . ئەتىسى شاھزادە ھۈسەيىن بىر
مەدرىسەنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتسا ، بىرقانچە
تالىپلار ھەدەپ ئەبجەد ھېسابى ئۈستىدە
مۇنازىرىلىشىۋاتقۇدەك . شاھزادە ھۈسەيىن ئىككى
قېچىر مالنى ئۇلارنىڭ ئۈستازىغا سوۋغا قىلىپ ،
ئىككى ھەپتە ئىچىدە ئەبجەد ھېسابىنى ئۆگىنىپ ،
رەقەملەردىن جۈملە تۈزەلەيدىغان بوپتۇ .

شاھزادە ھۈسەيىن يەكەننىڭ سەھرا -
يېزىلىرىنى ئارىلاپ ، تاغ ئىچىدە بىر ئائىلە
كىشىلىرىنىڭ زىلچا توقۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ ۋە 10

قېچىر مال بېرىپ ، 40 كۈندە ئۇستازغا ئوخشاش
زىلچا توقۇيالايدىغان بوپتۇ . ئۇستازى : « قولڭىز
مەندىن تېز بوپتۇ . كونىلار » (قولى ئاستا
كاسپىتىن ، ئايىغى ئىتتىك قەلەندەر ياخشى
دەپتىكەن ، قولڭىز بەرىكەتلىك بولغاي » دەپ دۇئا
قىپتۇ . شۇنداق قىلىپ ، ھۈسەين :

« ئۇيالىما مەرىپەتنى ئۈرگەنۈردىن ،
بولۇر ھالىڭ تونۇر ، قالساڭ تونۇردىن » .

دېگەننى دائىم ئېسىدە تۇتۇپ ، ئىككى خىل ئىلىم ۋە
ئۈچ خىل ھۈنەر ئۆگىنىپ ، قالغان قېچىرلاردىكى
ماللارنى سېتىپ ئوردىغا قايتىپتۇ .

شاھزادىنىڭ ئۆيلىنىشى

شاھى ئېھرام ئوغلى ھۈسەيىننىڭ ئۈچ ئاي جەريانىدا ئۆگەنگەن ئىلىم - ھۈنەرلىرىنى بىرقۇر سىناپ كۆرۈپ، «ئەمدى ئويۇڭنى باشلاي» دەپ، موللا سەيپىدىنگە سوۋغا - سالاملار بىلەن ئەلچى ئەۋەتىپتۇ. بۇلار ھېچقانداق سوئال قويماستىنلا توي باشلاشنى ماقۇل كۆرۈپ، شاھقا جاۋابەن سوۋغا - سالاملار يوللاپتۇ. ئەھۋالنى ئاڭلىغان شاھ: «موللا سەيپىدىن بىلەن بۈبى رابىيە دانىشمەنلەردىن ئىكەن. بولمىغاندا، ئالدىنقى قېتىم قويغان سوئاللىرىنىڭ جاۋابىنى سورىشى لازىم ئىدى» دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، شاھ توي تەييارلىقىنى

پۈتكۈزگەندىن كېيىن ، شەھەر - شەھەرلەرگە نامە يوللاپتۇ . پۈتكۈل ئەل - يۇرتقا 40 كېچە - كۈندۈزگىچە ھەرقانداق ئۆيدە قازان ئاسماسلىققا يارلىق چۈشۈرۈپتۇ . ھەممە ئەل توي ئويناپتۇ . يىراق شەھەرلەردىن كەلگەنلەر ئەمىر شەب ھۈسەيىننىڭ توي مەرىكىدە كۆرسەتكەن ئات ئوينىتىش ، چېلىشىش ، ئوقيا ئۈزۈش ، توپۇق ئويۇنى ① ، چاۋگەن ئۇرۇش ② ، سۇ ئۈزۈش ماھارىتىنى كۆرۈپ ئاجايىپ قايىل بولۇشۇپتۇ . شاھ لەشكەرلىرىنىڭ ماھارىتى ۋە خەلق سەنئەتكارلىرىنىڭ جانبازلىق ، دارۋازلىق ماھارەتلىرىنى كۆرۈپ مەدھىيە ئوقۇپتۇ ، تارتۇقلار سۇنۇشۇپتۇ ، شاھى ئېھرامنىڭ شۆھرىتىگە شۆھرەت قوشۇلۇپتۇ .

40 كېچە - كۈندۈزلۈك توي - تاماشادىن كېيىن ، شاھزادە ھۈسەيىن بىلەن بۇبى رابىيەنىڭ

① ، ② — ئۇيغۇر خەلق ئويۇنلىرىنىڭ قەدىمكى شەكىللىرى .

نىكاھ خۇتبىسى ئوقۇلۇپتۇ . ھەمدۇ سانا بىلەن
باشلانغان بۇ نىكاھ مۇراسىمىدا ، ئەينى چاغدىكى
قەشقەرنىڭ كاتتا ئۆلىمالىرىدىن بولغان خەتپ
جامالىددىن قەشقەرى مۇنداق دەپتۇ: (مەكتەپ خەتپى)
— نىكاھ تۇرمۇشىمىزدا ئەر - خوتۇننىڭ
خۇشاللىق ، قايغۇ كۈنلىرىدە بىر - بىرىنىڭ
خۇشاللىقىنى خۇشاللىق ، قايغۇسىنى قايغۇ دەپ
بىلىدىغان ، بىر - بىرىگە ياردەم ۋە شەپقەت
قىلىدىغان ، ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىشىدىغان ، ئائىلە
يۈكىنى بىللە كۆتۈرىدىغان ، ئائىلىنىڭ ئىناق ۋە
ھالال مۇھەببىتىنى داۋاملاشتۇرىدىغان ، تۇرمۇش -
روزىگارچىلىق داۋامىدا ، بەزى دىشۋارچىلىقلارغا
يولۇققاندا ، ئەر - خوتۇننىڭ ساداقىتىنى
ئايرىيدىغان ، بىر - بىرىنى چۈشىنىپ يېتىدىغان ،
تونۇيدىغان ، تاۋلايدىغان بوتا ئوچاققا ئوخشاش
ئۆلچەمدۇر . نىكاھ بىلەن ئەرگە جۈپتى روزىگار
بولغۇچى زاتنى « قاتىن » دەپ ئاتايمىز . بۇ ،

قېتىلدى ، قويۇشتى ، قوشۇلدى دېگەنلىك . يەنى ئىككى يات كىشىنىڭ مۇشۇ نىكاھ ۋەدىسى بىلەن كۆڭلى (دىلى) كۆڭلىگە ، جېنى - جېنىغا ، قېنى - قېنىغا قېتىلدى (ئارىلاشتى) دېگەن سۆزدۇر ① .

خەتب جامالىدىن قەشقەرى نىكاھنىڭ خۇتبە نۇتقىنىڭ يېرىمىنى تۈگىتىپ ، بىر بۇردا ناننى تۇزغا تەگكۈزگەندىن كېيىن ، ئۇنى شاھزادە ھۈسەيىن بىلەن بۈبى رابىيەگە يېگۈزۈشنى بۇيرۇپتۇ ۋە بۇ ئىشنىڭ مەنىسىنى مۇنداق چۈشەندۈرۈپتۇ :

— بۇ ، تۇز بىلەن باشلانغان تۇنجى ناننى بىز بىللە يېدۇق . ئەمدى شۇ سائەتتىن باشلاپ ، بىز قازاننىڭ تۈزىنى تەڭ يەيمىز . بىز ھەرگىز تۇز كورلاردىن بولمايمىز . تۇز بەرگەن ئانا ۋە تەنگە ، ئەلگە ۋە ئائىلىمىزگە خىيانەت قىلمايمىز ... دېيىش

① نىكاھدىكى بۇ مېھرىبانلىقنى ئاققۇ قۇشلىرىغا ئوخشىتىپ ، مانى دىنىدىكى ئۇيغۇرلار ھازىرمۇ قوللانماقتا .

ئۈچۈن شەرتلەشكەن تۇنجى روزىگارنىڭ
غىزاسىدۇر ، يەنى بۇ قەسەمدۇر ①.

ئۇنىڭدىن كېيىن ، جامالىدىن قەشقەرى
نىكاھ خۇتبەسىنى داۋاملاشتۇرۇپ ، ئاۋۋال بۇبى
رابىيەدىن خاتۇن بولۇش رىزالىقىنى ، ئۇنىڭدىن
كېيىن شاھزادە ھۈسەيىننىڭ جۈپتى روزىگار بولۇش
ماقۇللۇقىنى ئاڭلاپ ، مۇبارەكبادلىق بىلدۈرۈپتۇ .

توي ئەھلى ناخشا - ناۋا ، رەقىس - سامالار
قىلىپ ، بۇرغا ، كانايىلار چېلىپ ، بۇبى رابىيە ئوردىغا
كېلىنلىك ئۈچۈن يۆتكەپ كېلىنىپتۇ . يولدا ھولو
سالغۇچىلارغا تون - تەلپەك ، يارماق - دىنارلار
چېچىلىپتۇ .

① مانى دىنىدىكىلەرنىڭ «تۇزغا شاش قىلىپ بېرى»

دەپ قەسەم ئىچىشلىرى ، تۇزنى ھۆرمەتلىشى ،
دۈشمەن تەرەپ مەجرۇھلارنى داۋالاشتا تۇز
بەرمەسلىكى تاسادىپىي ئەمەس .

جانغا ئەسقاتقان ھۈنەر

ئەمىر شەب ھۈسەيىن تويدىن كېيىن بۇبى رابىيە بىلەنلا بولۇپ كېتىپ ، خىزمىتىگە ئۈزە قارايتۇ . بۇبى رابىيە ھامىلىدار بوپتۇ . بىر كۈنى بۇبى رابىيە گەپ باشلاپ :

— ئەي ئەمىرىم ، شاھىمىز سىزنى بىر ناۋاي قىلىپ يېتىشتۈرگەن ئىكەن ، بېشىڭىزدا كۆتۈرۈپ يۈرگەن تەۋەگدە تۈگىمەس نېنىڭىز بار ئىكەن ، ئىشتىھايڭىز كەلگەندە قولڭىزنى سۇنۇپلا ئېلىپ يەيدىكەنسۇر . ناۋاي بويىنىنى تىك تۇتۇپ تۈز يولدا ماڭمىسا ، بېشىدىن تەۋەك چۈشۈپ كېتىپ ، ناننىڭ بۇلغىنىشى تۇرغان گەپ ، بېشىڭىزدىكى تەۋەك يانتۇ

كۆرۈنىدۇ ، پەخەس بولمايدىكەنسىز ، تەۋەگنىڭ
چۈشۈپ كېتىش خەۋپى بار كۆرۈنىدۇ ، — دەپتۇ .
ئايالىنىڭ بۇ مەنىلىك سۆزلىرىدىن
تەسىرلەنگەن ھۈسەيىن دەرھال ھوشنى يىغپتۇ . ئۇ
رەئىيەنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن ، بىر كۈنى
ئوتۇنچى قىياپىتىدە ياسىنىپ ، بېلىگە ئىككى زاغرىنى
تۈگۈپ ، ئىككى ئېشەككە ئوتۇن ئارتىپ ، « ئوتۇن
قانچە؟ » دېگەنلەرگە « چاغلاپ بېرەلا ، كەم بولا »
دەپ قويۇپ ، شەھەر كوچىلىرىنى ئايلىنىپتۇ .
ئەمىر شەب ھۈسەيىن سېتىقچى ، قاسساپ ،
ناۋاي ، كاۋاپچى ، قىسقىسى ھەممىلا ساھەدىكىلەرنىڭ
گەپ - سۆزلىرىنى ئاڭلاپتۇ . پاششاپ ، چەكادى ،
جېسەكچىلەرنىڭ توغرىلىرىنى ؛ رەئىيەنىڭ ئاھۇزارغا
قۇلاق سالماي ، رەئىيەنى مەنىستەي تەكەببۇرلىشىپ
كەتكەنلەرنى ؛ ئوغرى ، مەككەر ، خىيانەتچىلەرنى
ئەتراپىغا يىغىۋالغانلارنى بايقاپتۇ . خەلقنىڭ بۇ
جەھەتتىكى نارازىلىقلىرىنى ئاڭلاپتۇ . ماڭا - ماڭا ،
ناماز شام ۋاقتىدا بىر كاۋاپچىنىڭ دۈكىنىغا كېلىپ

قايتۇ . كاۋاپچى ئوتۇنغا كۆزى چۈشۈپ : « ئوتۇن قانچە ؟ » دەپ سوراپتۇ . ھۈسەيىن : « چاغلاپ بېرەلا » دېگەن ھامان ، كاۋاپچى « تازا بىر سەھرايىكەن بۇ » دەپ ئويلاپتۇ . دە ، ھۈسەيىننىڭ كېلىشكەن گەۋدىسىگە سەپسىلىپ قارايتۇ .

ئەمىر شەب ھۈسەيىن كاۋاپچىنىڭ قىياپىتىنىڭ خەۋپلىك ئىكەنلىكىنى بايقاپ ، سالۋا تۇمىقىنى چۆكۈرۈپ كىيىپ ، ئېشەكنى « قىخ » دەپ مېڭىشىغا ، كاۋاپچى باشقىلارنىڭ سالا - سۈلھىسى بىلەن ئوتۇننى ئۆزىگە باھادا ئاپتۇ ، ھۈسەيىنگە ئوتۇننى بالىخانغا تىزدۈرۈپتۇ . بۇ ئارىدا ۋاقىت خۇپتەندىن ئۆتۈپ قاپتۇ ، كوچىدا كىشىلەرمۇ ئاز قاپتۇ . كاۋاپچى : « ھوي ئوتۇنچى ، مەيەرگە كېلىپ قورساقنى تويدۇرۇۋال » دەپ تۆت زىخ كاۋاپ بىلەن چاي قويۇپتۇ . ئەمىر شەب ھۈسەيىن كاۋاپنىڭ پۇرىقىدىن « ھارام مالنىڭ گۆشىمكىن ؟ » دەپ شۈبھىلىنىپ ، ئۆز ئېنىنىلا يەپتۇ ۋە : « پۇل

خىجىللىقم بار ئىدى ، چىقم قىلىۋەتسەم ، ھۈنەر دەسمايەم كېمىيدۇ» دەپ ئۆزرە ئېيتىپ ، كېتىشكە ئالدىراپتۇ .

كاۋاپچى ئەتراپتا كىشى قالمىغانلىقىنى بايقاپ ، گۆش پارچىلىغۇچىغا : « ئاۋۇ ساندۇقتىكى پۇلدىن ئېلىپ بەرگىن » دەپتۇ . ھۈسەيىن ساندۇقنىڭ يېنىغا پۇلنى سانسۇپلىش ئۈچۈن بارغان ئىكەن ، دەسسەپ تۇرغان ئورنىدىن بىر ئىشىك ئاستى تەرەپكە ئېچىلىپ ، ئۇ يەر ئاستى زىندانغا چۈشۈپ كېتىپتۇ . بۇنىڭ ئىچىدە نۇرغۇنلىغان كىشىلەر بار ئىكەن . ئۇلار ھۈسەيىنگە : « ۋاي ئىستەي ، كېلىشكەن يىگىت ئىكەنسەن ... » دېيىشىپ ئىچ ئاغرىتىپتۇ . ھۈسەيىن ئۇلار بىلەن ئەھۋال سورىشىپ ، ئىشنىڭ ئۇچۇر - بۇجۇرىنى بىلىۋاپتۇ . ھۈسەيىن بۇ يەردىكىلەرنىڭ دىققەتچىلىكىنى تۈگىتىش ئۈچۈن ، لايدا شاھمات ياساپ ، ئۇلارغا ئۆگىتىپ ، ئوينىشىپ مېلىكە بولۇشۇپتۇ .

بىر كۈنى كاۋاپچىنىڭ جاللىتى پىچىقنى
چىشلەپ كىرىپ، ئۇنى - بۇنى مېچىقلاپ كۆرۈپ،
ھۈسەيننى گوداڭ بېشىغا سۆرەپتۇ. جاللات ئۇنى
باغلاپ، پىچاق سۈرگىلى تۇرغاندا، ھۈسەين:
«ۋاي ئىسىت ھۈنەر - بىلىملىرىم، گۆش
قىلساڭلار، بىر ئاخشاملىق كاۋاپ بىلەنلا تۈگەيمەن.
مۇشۇ ئادەملەر بىلەن ھۈنەر قىلسام، نەچچە يۈز
تىللاغا يارايىتى، بۇنىڭدىن جىق پايدا ئالاتتىڭىز»
دەپتۇ. جاللات: «ھۈنەرنىڭ نېمە؟ تېز ئېيت»
دەپتىكەن، ھۈسەين: «زىلچا توقۇيمەن» دەپتۇ.
جاللات پىچىقنى قايتۇرۇپ، ھۈسەيننى جايغا
سولاپ قويۇپتۇ ۋە كاۋاپچىغا مەلۇم قىلىش ئارقىلىق
زىلچا توقۇشقا كېرەكلىك نەرسىلەرنى تەييارلاپ
بېرىپتۇ. ئۈچ كېچە - كۈندۈز دېگەندە، ھۈسەين
ئوتقاشتەك چاقناپ تۇرىدىغان بىر پارچە زىلچا
توقۇپتۇ. ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر يولۋاس،
يولۋاسنىڭ بېشىدا خەنجەر چىشلەپ تۇرغان بىر
مۇشۇكنىڭ يولۋاسقا چاڭگال سېلىۋاتقان سۈرىتى

چۈشۈرۈلگەن ، سۈرەتلەرنىڭ قورساق تەرىپىگە
ئەبجەد رەقەملىرىنى گۈل شەكلىدە بېرىپ ، ئۆزىنىڭ
كاۋاپچىنىڭ زىنداندا ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپتۇ .
كاۋاپچى زىلچىنى كۆرۈپ كۆزلىرىدىن ئوت
چاقناپ كېتىپتۇ : « دەرھال پەردازلا ، ئىككىنچىسىنى
توقۇشقا كىرىش » دەپتۇ . ئىچىدە « بازارغا
سالىمەنۇ ، دېگىنىمگە ساتىمەن ، لېكىن مىڭ
تىللاغمۇ بەرمەيمەن » دەپ ئويلاپتۇ .
ئەمدى گەپنى ئوردىدىن ئاڭلايلى . ھۈسەيىن
قايتىپ كەلمىگەندىن كېيىن ، بۈبى رابىيە ئەھۋالىنى
شاھقا مەلۇم قىلماقچى بولپتۇ . ئۇ « ھۆرمەتلىك شاھ
ئاتا ، ھەزرەتلىرىگە مەلۇم ، ئەمىر شەبلىرى ھۈسەيىن
خىزمەت يۈزىسىدىن ئىككى ئۇلاغ ئوتۇن بىلەن
ئوتۇنچى سۈپىتىدە چىقىپ كېتىپ ، بەلگىلەنگەن
مۇددەتتە قايتىپ كېلەلمىدى ، قايسى ئىلىمنى
ئوقۇغان ، ھۈنرى نېمە ئىدى ، ۋاقىپ بولۇشلىرىنى
سورايمەن ، پەرمانلىرىنى كۈتمەن » دەپ ئىككى
ئىلىك خەت يېزىپ ، ھامىلىدارلىق بويى بىلەن شاھ

ھۇزۇرغا كىرىپ ، تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ ، خەتنى سۇنۇپتۇ . شاھ خەتنى ئېلىپ ئوقۇپ ، بۇبى رابىيەنى خاس خانىسىگە باشلاپ كىرىپ كېتىپتۇ . ئوردا ئەمىرلىرى : « بىرقانچە كۈندىن بېرى ئەمىر شەب ئوردا سالامغا ئىشتىراك قىلالىدى . بۈگۈن - ئەتە كۆزى يورۇشنى كۈتۈپ تۇرغان بۇبى رابىيە خېنىكەمنىڭ خاس كېلىشىدە ئېھتىمال سەۋەب بار » دېيىشىپ پەرمان كۈتۈپ تۇرۇشۇپتۇ .

شاھ خاس خانىسىدە ئوغلى ھۈسەيىننىڭ نىكاھلىنىش ئالدىدا ئۆگەنگەن ئىلىم - ھۈنەرلىرىدىن بۇبى رابىيەنى خەۋەرلەندۈرۈپ ، تېزدىن ئىزدەش چارىسىنى ئويلىشىپتۇ . ئەتىسى شاھ مۇنداق پەرمان چۈشۈرۈپتۇ :

« بۈگۈندىن ئېتىبارەن ئوردىغا ھەر خىل نۇسخىدىكى زىلچىلار سېتىپ ئېلىنىدۇ . بارلىق زىلچا توقۇپ ساتقۇچىلار ياكى ئائىلىسىدە زىلچىسى بارلار ئوردىغا

ئەكىلىپ كۆرسەتسۇن ، زىلچا سېتىش
 ئۈچۈن ئوردىغا كىرگۈچىلەرگە زىياپەت
 بېرىلىدۇ . زىلچا يارىسا دېگەن باھاسىغا
 ئېلىنىدۇ ؛ يارىماي قالغاندىمۇ ، شاھنىڭ
 ئەمر - پەرمانىنى ئىجرا قىلغانلىقى
 يۈزىسىدىن كېلىش - كېتىش ھەققى
 بېرىلىدۇ . يارىغان زىلچىلارنىڭ پۇلى نەق
 بېرىلىدۇ ، ئوردىنىڭ تەستىقىسىز بازاردا
 زىلچا ساتقۇچىلار شاھنىڭ ئەمر - پەرمانىغا
 خىلاپلىق قىلغۇچىلار دەپ قارىلىپ ، جازاغا
 مۇستەھىق قىلىنىدۇ .
 بۇ پەرمان ھەممە يەرگە يەتكۈزۈلۈپتۇ . زىلچا
 كۆرۈش ئۈچۈن ئايرىم ئۆي راسلىنىپتۇ . خەزىنىچى ،
 مېھمان كۈتكۈچىلەر تەييار بولۇشۇپتۇ . شاھنىڭ
 ئالدىدا بولسا ۋەزىر ئەزەملەر ، ئەمىر لەشكەرلەر ،
 ئالاقىدار قاراۋۇللار سەپراس بولۇپ تۇرۇشۇپتۇ .
 شاھنىڭ ئەمر - پەرمانىدىن ۋاقىپ بولغان

خالايق ھېيتلىق كىيىملىرىنى كىيىشپ ،
زىلچىلىرىنى قولتۇقلىرىغا قىسىشپ ، ئوردىغا قاراپ
ئېقىشقا باشلاپتۇ .

پەرماننى ئاڭلىغان كاۋاپچى دۇكاننى
شاگىرتلىرىغا تاشلاپ ، ئۆيىگە كىرىپ جابدۇنۇپ ،
ھېلىقى زىلچىنى قولتۇقىغا قىسىپ ، ئوردىغا يول
ئاپتۇ . زىلچا تاللاش خانىسىگە كىرىپ زىلچىنى
يايغان ئىكەن ، ئوردا كىشىلىرى زىلچىنىڭ
گۈزەللىكىگە ھەيران قېلىشىپتۇ . بۇنى رابىيە زىلچىنى
كۆرۈپلا ئەھۋالنى چۈشىنىپتۇ . « مانا مۇشۇنداق
رەڭدىكى ، مۇشۇنداق نۇسخىدىكى گىلەم قانچە بولسا
شۇنچىلىك ئالىمىز » دەپ كاۋاپچىنى زىياپەتخانىگە
باشلاپ قويۇپ ، زىلچىنى ئېلىپ شاھنىڭ ھۇزۇرىغا
كىرىپتۇ . قالغانلار كاۋاپچى بىلەن سۆھبەتلىشىپ
تۇرۇپتۇ ، كاۋاپچى مەغرۇرلۇق بىلەن : « بۇنداق
زىلچىنى مېنىڭ خوتۇنۇم توقۇيدۇ ، باھاسىغا
كېلىشسە كىلا قانچىنى دېسە توقۇپ بېرىمىز » دەپتۇ .
شاھ كاۋاپچىنىڭ ئۆيىگە تېزىدىن مەخپىي ھالدا كىشى

ئەۋەتىپ قارىغۇدەك بولسا ، خوتۇنى بويىدىن ئاجراپ
ياتقان ، زىلچا تۈگۈل ئىشتانباغ توقۇغۇچىلىك
تەلەتى يوق ئىكەن .
شۇنداق قىلىپ ، باھالىشا - باھالىشا ،
كاۋاپچىنىڭ دېگىنىگە يەتكۈچە بولغان ئارىلىقتا ،
شاھنىڭ پەرمانى بىلەن كاۋاپچىنىڭ دۇكىنى
قورشاۋغا ئېلىنىپ ۋە زىندان ئىشىكى پاچاقلىنىپ ،
ئەمىر شەب ھۈسەيىن باشلىق بەند زىندانلار ئازاد
قىلىنىپتۇ . كاۋاپچىنى ھەددىدىن ئاشقان جىنايىتى
ئۈچۈن شەھەر ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلىپ
يۈرگەندە ، شائىرلارنىڭ پارىسى زەبەندىكىلىرى :
« ھۈنەردار ھۈنەرەست ، بى ھۈنەر خارەست »
دېيىشسە ، تۈركىي زەبەندىكىلىرى : « تىكەنكى باش
چىقارسا مەملىكەت گۈلزارىدىن ، سىياسەت تىغى
بىلەن باشنى ئۈزمەك كېرەك » دېيىشكەن ئىكەن .
شاھ دار ياستىپ ، كاۋاپچىنىڭ پۇلغا
تويماس نەپىسگە ھېلىقى زىلچا باھاسىغا كېلىشكەن
تىللانى ئېرىتىپ ئاغزىدىن قويۇپ ، دارغا ئېسىپ

ئۆلتۈرۈپتۇ .

ئەمىر شەب ھۈسەيىن پاجىئەدىن قۇتۇلۇپ ،
ئۆز مەرتىۋىسىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن ، شاھى
ئېھرام : « ھازىردىن باشلاپ ھەربىر باشقا مىڭ
خىل ئىلىم - ھۈنەر ئازلىق قىلدۇ . ھاياتلىقتىن -
ماماتلىققىچە ھەرقانداق ئەر - ئايال ئىلىم - ھۈنەر
ئۆگىنىپ ئۆزىنى قەدىرلىسۇن . كىمكى ئىلىم -
ھۈنەر ئەھلى بولۇشقا ئادەتلەنمەيدىكەن ، سېلىقنىڭ
كۆپ قىسمى شۇلاردىن ئېلىنسۇن ، چۈنكى مۇنداق
كىشىلەر ئۆز - ئۆزىنى خار قىلغۇچىلاردۇر »
دېگەن پەرماننى چۈشۈرۈپتۇ .

مەھمۇدنىڭ تەۋەللۇتى

شاھى ئېھرام ئوغلى ھۈسەيىن بىلەن دېھقاننى
ئەشرەپ موللا سەيپىدىن ئاكىنىڭ قىزى بۇبى
رابىيەنىڭ سەمىمىي مۇھەببىتى ۋىسال چەشمىسىدىن
سۇ ئىچىپتۇ . شاھ ئوردىسىغا بۇبى رابىيەنىڭ كېلىن
بولۇپ كېلىشى ، سەلتەنەتتىكى ئادالەتنىڭ روناق
تېپىشىغا ، يۇرتنىڭ مەمۇر ، ئەلنىڭ بەختىيار
بولۇشىغا سەۋەب بوپتۇ .

بۇبى رابىيە ھامىلىدار بولۇپ ، ئارزۇ
ئاسمىنىدا پەرزەنت سۈبھىسى ئاقىرىشقا باشلاپتۇ .
ئەمىر شەب ھۈسەيىن ئايالىنىڭ يەڭگىش ئىپادىسى
بىلىنگەچكە ، شاھ ئاتىسىغا ئۆزرە بايان قىلغان

ئىكەن ، بۇبى رابىيە ئاتىسى موللا سەيپىدىن ئاكا
ئالدىغا ئاسراپ ئەۋەتلىپتۇ . توققۇز ئاي ، توققۇز
كۈن ، توققۇز سائىتى توشقاندىن كېيىن ، بۇبى
رابىيە ئاتىسى سەيپىدىن ئاكانىڭ سۆسەر ئاغزى
ئازىخ كەنتىدىكى باغۇتەرەملىك ھويلىسىدا پەيشەنبە
كۈنى قۇببەيلى سەھەردە ئاپتاپ سۈرەتلىك بىر
پەرزەنت تۇغۇپ ، تىنچ - ئامان ، ساق - سالامەت
كۆزى يورۇپتۇ .

موللا سەيپىدىن ئاكا تۇغۇت
ئانىلىرىدىن : «بۆرىمۇ - تۈلكىمۇ؟» دەپ
سورىغان ئىكەن ، ئۇلار : «بۆرە» دەپ جاۋاب
بېرىپتۇ . ئوغۇلنىڭ ھەمىيىنى ياچاق بىلەن
كۆمگەندىن كېيىن (ئۇيغۇرلاردا قىز بولسا قونچاق
بىلەن ، ئوغۇل بولسا ياچاق بىلەن بالا ھەمىيى
كۆمۈلىدىغان ئادەت بار) ، موللا سەيپىدىن ئاكا
سۆيۈنۈپ «قۇدىسى شاھى ئېھرام بىلەن كۈيۈۋىلى
ئەمىر شەب ھۈسەيىنگە خۇش خەۋەر قىلىمەن»
دەپ ، بېغىدىكى يېڭىلا پىشقان ئۆرۈكتىن بىر سېۋەت

قاچىلاپ يولغا راۋان بوپتۇ .
شاھى ئېھرام شاھزادىلىرى بىلەن ئوپال ئارت
« قىرىق بۇلاق » ئەتراپىغا شىكارغا بارغان ئىكەن ،
تاغدىكى ھاڭ ئۈستىدىن ئىرغىغان ئاتنىڭ تۇۋىقى
تېپىلىپ كېتىپ ، شاھ ئېتى بىلەن ھاڭغا چۈشۈپ
كەتكەن . لېكىن ، ئات قازا تېپىپ ، شاھ ئۆزى
سالامەت قالغان مەھەلدە موللا سەيپىدىن ئاكا يېتىپ
كېلىپ ، ھۈسەيىن باشلىق ئەمىرلەر بىلەن
قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپتۇ . قۇۋانچلىق خەۋەرنى
شاھقا ۋە كۈيەۋ ئوغلىغا يەتكۈزۈپتۇ .

شاھ ئۆزىنىڭ زور پالاكەت ۋە
دېشۋارچىلىقتىن سالامەت قالغانلىقى ، يېڭى
نەۋرىسىنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكى شەرىپىگە شىكارغا
مىنىپ چىققان 40 يىگىتنىڭ ئاتلىرىنى نەزىر قىلىپ ،
شۈكرانىسىغا دۇئا - تەكبىر ئۆتكۈزۈپتۇ . سەيپىدىن
ئاكىسىغا اجغ ① بېرىپ تارتۇقلاپتۇ ۋە :

① اجغ — خان مۇكاپاتى بولۇپ ، ئارغىماق ، دەستار ،
تون ، بەلۋاغ قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

«بۈگۈندىن ئېتىبارەن شەنىڭىز خوجا سەيپىدىن
بۈزۈك بولغاي، بۈبى رابىيە قىزىمىزنىڭ ئوغۇل
پەرزەنت كۆرگىنىگە مۇبارەك بولغاي» دەپتۇ.
ھەممەيلەن خوجا سەيپىدىن بۈزۈك ① بىلەن ئەمىر
شەب ھۈسەيىننى تەبرىكلەشتى. شاھ يەنە پەرمان
چۈشۈرۈپ، ئەمىر شەب ھۈسەيىنگە ئەمىر سۇلتان
مەرتىۋىسىنى بېرىپتۇ.

① بۇ كىشىنىڭ مازىرى ھازىر ئوپالنىڭ قۇمباغ
(ئازىخ) كەنتىنىڭ جەنۇبىدىكى دۆڭدە
بولۇپ، «ھەزرىتى سەيپىدىن بۈزۈكۋار
مازىرى» دەپ ئاتىلىدۇ.

قويماي كۆتۈرۈشۈپ تۇرۇپتۇ .

سورۇن ئەھلى ۋە خوجا سەيپىدىن بۇزرۇك قاتارلىق مېھمانلارنىڭ ھەممىسى : « قۇتلۇق بولسۇن شاھىمىزغا » دەپ مۇبارەكبادلىق قىپتۇ . ئاندىن ۋەزىر ئەزەم بوۋاقتىنى قولغا ئېلىپ ، پېشانە ۋە تاپانلىرىغا سۆيۈپ : « شاھزادە يەتتە ئىقلىمغا شاھ بولغاي » دەپتۇ . بۇنى ئاڭلاپ شاھى ئېھرام مىيىقىدا كۈلۈپتۇ . ئىككىنچىسى بوۋاقتىنى قولغا ئېلىپ : « كاتتا باھادىر ۋە ئەقىللىق بولۇشى — قۇلاقنىڭ چوڭلۇقى ، پېشانىنىڭ كەڭلىكىدىن بىلىنىپ تۇرىدۇ . ئەلۋەتتە ، بۇ خاسىيەت شاھزادىگە خاستۇر » دەپتۇ . شاھقا بۇ سۆزمۇ بىر نەۋىي تۇيۇلغاندەك ، قىياپەت - بەشىرىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ . ئۈچىنچى ، تۆتىنچى ، بەشىنچى ، ئالتىنچىلىرىمۇ شاھقا ياخشى كۆرۈنۈش ۋە خۇشامەتتىن يېقىشلىق سۆزلەرنى سېخىيلىق بىلەن تۆكۈشكە باشلاپتۇ . يەتتىنچى نۆۋەتتە شاھنىڭ قۇدىسى موللا سەيپىدىن ئاكا نەۋرىسىنى قولغا ئېلىپ :

تەڭرىم بىزگە بۇ يېڭى مېھماننى ئاتا قىپتۇ، — دەپتۇ. ئاندىن:

« تەڭرىدىن ئەلچى كېلىپتۇر سانى يوق،

ئەلچىنىڭ مىنگەن ئېتىنىڭ جانى يوق. »

ئەلچىگە جۈپ قوي بېرىپتۇ تەڭرىمىز،

پوستى بارۇ، گۆشتى بار، ئۇستىخانى يوق. »

دېگەن نەزمنى ئوقۇغاندىن كېيىن، — مەن تەڭرىگە

مىڭ مەرتىۋە شۈكۈرلەر بەجا كەلتۈرىمەن. ئاتا -

ئانىلارنىڭ بالىلىرىغا بەخشەندە قىلىدىغان ھەرقانداق

بايلىقى ئىلىم ۋە ئەدەب ئۆگىتىشتىن ئەۋزەل

ئەمەستۇر. نەۋرىمىز تەڭرىم نېسىپ قىلسا،

تەربىيىمىز بىلەن ئالىم بولغۇسىدۇر، — دېگەن

ئىكەن، پۈتكۈل مېھمانخانىدىكىلەر « بارىكالا »

توۋلىشىپ كېتىپتۇ. ئارقىدىنلا

« ئاللاھۇ ئەكبەر! ... » دېگەن تەكبىر ساداسى

ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپتۇ.

شاھنىڭ خۇشاللىق يېشى كۆز چانقىدىن
ئىختىيارسىز ھالدا ئېقىپ ، نورۇز بۇلاق سۈيىدەك
ئېتىلىپ چىقىپتۇ . شاھ يۈگۈرۈپ كېلىپ موللا
سەيپىدىننى قۇچاقلاپ ، يېڭى نەۋرىسى بىلەن بىللە
كۆتۈرۈپ ، چۆرگىلىتىپ ، ئاندىن يەرگە
دەسىستىپتۇ .

شاھى ئېھرام نەۋرىسىنى قولىغا ئېلىپ
باش - كۆزلىرىگە سۆيۈپتۇ ، كېيىن خالايققا قاراپ :

« ئىلىم ئىلەدۇر نىزامى ئالەم ،

ئەدەپ ئىلەدۇر كامالى ئادەم » .

دېگەن نەزمىنى ئوقۇغاندىن كېيىن ، — مەن يەتتە
ئىقلىمنىڭ شاھلىقىدىن ئەۋلادىمنىڭ ئالىم بولغىنىنى
چوڭ دەرىجە دەپ بىلىمەن . ئالىملىق ئىككىلا دۇنيا
نىجاتلىقى ۋە شاھلىقىدۇر . مېنىڭ دىلىمدىكى
ئارزۇيۇمنى ۋەلى (ئالدىن بىلگۈچى — كارامەت
قىلغۇچى) گە ئوخشاش قۇدىمىز موللا سەيپىدىن

تاپتى . مەن بەكمۇ رىزا بولدۇم . شۇڭا ، بۈگۈندىن باشلاپ ، بۇ كىشىنىڭ نامىنى پۈتكۈل ئەل «سەپىدىن ۋەلىيۇللا» دەپ ئاتىغاي ، — دەپ پەرمان قىپتۇ . ھەممە بەيەكبار تەزىم بىلەن : «خۇپ !» دەپ رىزالىق بىلدۈرۈشۈپتۇ .

ئۇنىڭدىن كېيىن ، شاھى ئېھرام مۇنەججىملەرگە قاراپ : «بىزنىڭ شان - شەۋكىتىمىزگە بۇ ئوغۇلنىڭ دۇنياغا كۆز ئاچقانلىقى يەنە شەرەپ قوشتى . قېنى ، مۇنەججىم - ئۆلىمالىرىمىز ئىسىم بەلگىلەيلى» دەپتۇ . ھەركىم ئۆز موتالىئەلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشۈپتۇ . ئۆلىمالاردىن بىرى :

— شاھ جانابلىرى بۈگۈن ئىلمۇئىرىيانپەرۋەرلىكلىرىنى ئايان قىلىپ ، ئارزۇلىرىنى شاھلىقتىن يۇقىرى تۇتۇپ ، بىزگە سائادەت يولىنى كۆرسەتتىلە ، ئىلىم ئەھلىلىرى تولىمۇ مەمنۇن بولدۇق ، شۇڭا سىلەدەك شاھىمىزنىڭ دەۋرى بىلەن ماختىنىمىز . ھەممىمىز مۇشۇ

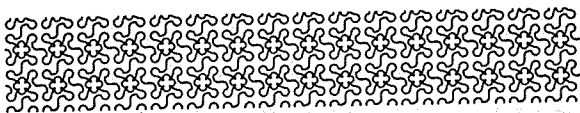
ماختىنىش ۋە مەنۇنىيەتلىرىمىزگە شۈكۈرلەر بەجا كەلتۈرۈپ ، ۋەدىمىزگە ۋاپا قىلىمىز . بىزنىڭ مۇشۇ نىيەت - مۇددىئايىمىزنى ئۇقتۇرۇش ئۈچۈن ، قۇتلۇق قەدەملىك پەرزەنتلىرىگە بەش ھەرپتىن ئىبارەت بولغان « مەھمود » (ماختانغۇچى) دېگەن ئىسىم قويۇشنى ئىلتىجا قىلىمىز . بۇ ئىسىم ئۇلۇغ ئەلچى ① نىڭ 5 - ئىسمى ۋە ھەربىر ھەرپىگە خاسىيەتلىك مەنىلەر يوشۇرۇنغاندۇر . بىرىنچى ھەرپ « م » (مەم) مېھىر - شەپقەت ، مۇرۇۋۋەت ، ماھارەت ، مەنۇنىيەت دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ . « خ » (ھى) ھەمدۇسانا ئېيتقۇچى ، ھاياتبەخش ، ھاياتلىق ، ھازىر (تەييار) ، ھۆر ، ھېلىم دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ . « م » (مەم) مۇددىئا ، مۇراد - مەقسەت ، مۇنىس (ھەمراھ) ، مېھرىبان ، مەرد ، مەغرۇر ، مۇرادىغا ئېرىشكەن دېگەن مەنىنى ؛ « و » (ۋاۋ) ۋاپادار ، ۋايىغا يەتكۈچى ، نەسەبىنىڭ ۋارىسى ،

① ئۇلۇغ ئەلچى — بۇ يەردە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى كۆرسىتىدۇ .

ئىلىمنىڭ ۋارىسى دېگەن مەنىنى؛ «د» (دال)
دادىل، دىيانەتكار، دىل كۇشاھ، ئىلىم - بىلىم،
ھۈنەر - ماھارەت بىلەن ماختانغۇچى، شۆھرەت
قازانغۇچى، داھىي راخ (يولباشچى) دېگەن مەنىلەرنى
بىلدۈرىدۇ، — دەپ ئىزاھ بېرىپتۇ.

شاھى ئېھرام خالايق مۆتىۋەرلىرى ئالدىدا.
— ئۇنداق بولسا، كۆز نۇرىمىز بولغان
نەۋرىمىزنىڭ ئىسمى مەھمۇد ئىبنى ھۈسەيىن
بولسۇن، — دەپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈپتۇ.
ھەممەيلەن «قۇتلۇق، قۇتلۇق ...» دەپ
مۇبارەكلىشىپتۇ.

ئاخىرىدا، شاھى ئېھرام: «ئوغللىمىز
ھۈسەيىن بۇ مۇبارەك پەرزەنت ھۆرمىتىدىن
بۈگۈندىن باشلاپ ئەمىر سۇلتان ھۈسەيىن دەپ
ئاتالسۇن؛ خالايق ئىچىدە ئىلىم ۋە ھۈنەر شۇنداق
روناق تاپسۇنكى، ئىلىم - ھۈنەر بىلىمگەن بىرەر
كىشى سەلتەنەتىمىز تەۋەسىدە كۆرۈلمىگەي.
ھەرقانداق كىشى ئىلىم - ئەخلاق ئىگىسى بولۇپ،

مەھمۇدنىڭ بوۋاقلق دەۋرى

شاھزادە مەھمۇد تەلپۈنگەندە ، شاھى ئېھرام
قوۋانىپ بىر توقسان قوي ئۆلتۈرۈپ ، ئەنئەنىۋى
ئادەت بويىچە « ھەقق تويى » قىپتۇ . پىشۇرۇلغان
گۆشنىڭ سۆڭەكلىرىگە تىخ تەگكۈزمەي
بېغىشلىرىدىن ئاجرىتىپ ، مېھمانلارغا ئۆز لايىقىدا
تارتۇقلاپتۇ . ئۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇستىخاننىڭ
ھەممىسىنى يىغىپ « كىپەنلەپ » ، بالىنىڭ ئۆمرى
ئۇزاق بولسۇن ئۈچۈن « قىزىلجاي ئاتام » دىكى
زاراتگاھلىققا « دەپنە » قىلىپ ، پاتىھە بېرىپتۇ .

مەھمۇدنىڭ دەسلەپكى قىرىق چېچىنى
ئالدۇرغاندا ، ئېلىنغان چاچنىڭ ئېغىرلىقى بىلەن
باراۋەر ئالتۇننى ساتىراش ئۇستامغا بېرىپتۇ . سورۇن

ئەھلىگە ئالتۇن ئاياقتا دىنارلار ھەدىيە قىپتۇ . بوۋاقتى
بوۋشۈككە بۆلىگەندە قارا باسمىسۇن ئۈچۈن ، بوۋشۈك
ئاستىغا (ئوۋۇدا ئاستىغا) كۈمۈش خەنجەر ، ئوقيا ۋە
تۈز سېلىپ بۆلەپتۇ . تىلى چىقىشقا تەمشەلگەندە ،
خوراز ئالدىغا ۋە قارلىغاچقا تەلپۈندۈرۈپتۇ . باتۇرلۇق
نىشانى بولسۇن ئۈچۈن ، ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە
نىياز قىلىپ ، سىكىلەك قويدۇرۇپتۇ .

بىر كۈنى بۈبى رابىيە ئاپتاپ ئۆتۈش بىلەن
خەستىلەنگەنلىكتىن ، شاھ مەھمۇدىنى ئەمدۈرۈش
ئۈچۈن ئىنىكئانا ئىزدەپتۇ . لېكىن ، بۈبى رابىيە :

— بالىنىڭ ئانىسى ئۇنى تۇغقان مەنلا
ئەمەس ، بەلكى ئوغلۇمنى ئېمىتكەن خاتۇنمۇ ئانىلىققا
مۇناسىپ . كائىناتقا قۇياشنىڭ تەسىرى قانداق
بولسا ، ئەۋلادىغا ئانىنىڭ تەسىرى ھەم شۇنداق تۇر .
قۇش بالىلىرى ، تايچاق ، بوتىلاق ، قوزا -
مەچەكلەرنىڭ ھەممىسى ئالدى بىلەن ئاتىسىنى
ئەمەس ، ئانىسىنى تونۇيدۇ . ئانا تەرىپىدىن ساغلام ،
ئىلمىي ، ئەخلاىي تەربىيە كۆرمىگەن بالا دۇنيانىڭ
ھەممە ئىلمىنى ئوقسا ، دىۋانلارنى تولدۇرغۇدەك

۵ مەلۇماتنى مېڭىگە جايلاشتۇرسا ، ئۇ ھەتتا پەيلاسوپ بولسىمۇ ، ئەمما ھەقىقىي ھايات ئادىمى ، ئىلىم ، ئەخلاق ، دىن ئادىمى بولالمايدۇ . بىر مېمار (تامچى) ئۇستا تامنىڭ ئۇل خىشىنى مايماق قويسا ، ئۇنىڭ تېمى ئاسمانغا تاقاشسىمۇ ھەم مايماق چىقىدۇ . ئوغلۇم مەھمۇد خانىدانىمىزنىڭ نەشئەسى ، ھاياتىمىزنىڭ مېۋىسى ، تاناسىل ۋە تەكاسىر مەۋزىسىدە ئۆمرىمىزنىڭ غۇنچىسىدۇر . شۇڭا ، ئۆزۈم قارىشىم ۋە ئەمدۈرۈشۈم كېرەك ، — دەپ ، ئوردىدىن تاپقان ئىنىكئانىنى رەت قىپتۇ .

۶ بۈبى رابىيە ئوغلى مەھمۇد تەلپۈنگەندە ئاۋايلاپ ، تەمتەم ماڭغاندا ئارقىسىدا يۈرۈپ ، يىقىلسا يۆلىمەي ، ئۆزى تۇرۇشنى ، جۈرئەتنى ، ئۆگىتىپ ؛ مېيىپ ، مەجرۇھ ، مەلغۇن قىلماي ، تەتە ئېتىپ ئايىغىنى تېز چىقىرىپتۇ . بالىنىڭ ئالغاي بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن ، بىرنەچچە مەرتىۋە چېچىنى ياندۇرۇپتۇ ؛ ھاپ قوۋۇز بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن ، ئوڭ - سولدىن ئەمدۈرۈپ ، ساغلام ئۆستۈرۈپتۇ . بالىلىق چېغىدىن ئىنساپلىق يېتىلگەن

مەھمۇد ئانىسىنىڭ ھەرقاچان ئوڭ بېغىرىنى ① ئېمىپ ، سول قىسمىنى سىڭلىسى ئۈچۈن قالدۇرغان دېگەن رىۋايەت بار .

نيزافەتنى ئادەت قىلغان بۈبى رابىيە دائىم بېغىرىنى پاكىز يۇيۇپ تاھارەت ۋە پاكلىق بىلەن ئېمىتەن . ئوغلى ئالدىدا يالغان سۆزلەش ، بۇ - بۇ قىلىش ، بىر نەرسىنى يوشۇرۇپ قويۇش ، شېتىللىك قىلىش ، ياتاق كىيىملىرى بىلەن كۆرۈنۈشتىن ساقلانغان . مەھمۇدقا ئېچىغان ، بۇزۇلغان سۈتلەرنى ئەمدۈرمىگەن .

ئەمچەكتە بالىلىرى بولغان ئاياللارغا يېقىنلىشىش ، خاتۇنلارنىڭ سۈتىنى بۇزىدۇ . بۇ سۈت بالىلارنىڭ مىجەزىنى بۇزىدۇ .

بۈبى رابىيە ساماۋى كىتاب « قۇرئان كەرىم » نىڭ ئەمرى بويىچە ، بالىنىڭ ئانىدىكى سۈت ھەققى ئىككى يىل ئىكەنلىكىنى بىلىسمۇ ، ئەمما ئۆزىنىڭ كېيىنكى پەرزەنتىگە ھامىلدارلىقى بىلىنگەچ ،

① بېغىر — كۆكسى بولۇپ ، بېغىرداق — لىپتىك دېگەنلىك . ئۇنى ئۇيغۇرلار بەك بۇرۇن ئىشلەتكەن .

ئوغللىنىڭ چوڭ بولۇپ سىياھلىققا قاتناشقىنىدا ئات
چېپىشقا يارىماس بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن ،
شاھزادە ھۈسەيىننىڭ مەسلىھىتى بويىچە ئوغللىنى
سۈتتىن توختاتقان .

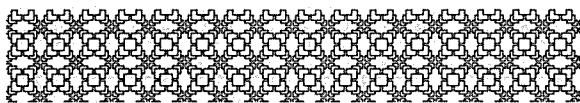
مەھمۇدنىڭ تىلى چىققاندىن كېيىنلا بۇبى
رەببىيە ھەر كۈنى ئۇنى ئەتىگەندە تۇرغۇزۇپ :
« بىرىنچى ، يالغان گەپ رىزقىنى يەيدۇ ؛ ئىككىنچى ،
شاراب ئىمانىنى يەيدۇ ؛ ئۈچىنچى ، غەم ئۆمۈرىنى
يەيدۇ ؛ تۆتىنچى ، سەدىقە بالانى يەيدۇ ؛ بەشىنچى ،
توۋا گۇناھىنى يەيدۇ » دېگەن سۆزلەرنى تەكرار
ئېيتىشنى ئادەتلەندۈرۈپ ، مەكتەپكە بېرىشتىن
بۇرۇن ئۆگىتىپ بولغان . كەچلىرى ئوردىدىكى
بالىلار بىلەن ئۆتۈش ئويۇنى ① ئويناتقۇزغان .

① ئۆتۈش ئويۇنى — مەھمۇد قەشقەرى « تۈركىي تىللار
دىۋانى » دائىراھىلەپ كۆرسىتىشچە ، بالىلار
ھالقا بولۇپ ئولتۇرىدۇ . ئارىدىن بىرى يېنىدىكىسىنى
تۈرتۈپ ئۇنىڭغا : « ئۆتۈش » دەيدۇ . بۇ ، « سەنمۇ
يېنىڭدىكى بالىنى تۈرت » دېگىنى بولۇپ ، ئۇمۇ
شۇنداق قىلىدۇ . ھالقىنىڭ ئاخىرىغىچە ئويۇن شۇ
تەرىقىدە داۋام قىلىدۇ .

مەھمۇدنىڭ مەكتەپكە كىرىشى

مەھمۇد تۆت ياش ، تۆت ئاي ، تۆت كۈنلۈك بولغاندا ، « كونا قورغان » دېگەن جايدىكى ئىككى ھېيت نامىرى ئوقۇلىدىغان كاتتا جامە قېشىدىكى مەكتەپكە تەنتەنە بىلەن ئېلىپ بېرىلىپتۇ .

مەكتەپكە مەھمۇدنى ئېلىپ بېرىشتا ، بوۋىلىرى شاھى ئېھرام بىلەن سەيپىدىن ۋەلىيۇللا ئوڭ ۋە سول قوللىرىنى يېتەكلەپتۇ ، ئەمىر سۇلتان ھۈسەيىن يولىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرغان خالايقىلارغا خونچىدە كۆتۈرگەن كۈمۈش دىنارنى ھەر دوقمۇشتا ئوغلنىڭ بېشىدىن ئۆرۈپ چېچىپ بېرىپ ، ساخاۋىتىنى كۆرسىتىپتۇ . ئۇلار دەر سخانىغا

ئائىلە تەربىيىسى

مەھمۇد كىچىكىدە ئائىلىسىنىڭ ياخشى تەربىيىسىنى ئالغان ئىكەن. ئۇنىڭ دادىسى ئەمىر سۇلتان ھۈسەيىننىڭ تونۇشىچە، بالىنىڭ ئاتىدىكى ھەقىقىيلىرى مۇنداق ئىكەن: (1) چىرايلىق ئىسىم قويۇش، (2) سۈت ئەمدۈرۈشنى چىرايلىق تاماملاش (ئانا سۈتى تەركىبىدە ياغ، شىرنە، تۇخۇم ئاقسىلى، تۇز ماددىلىرى ۋە مەدەنىلەر بار)، ھالالدىن رىزقلەندۈرۈش. (3) ئىلىم تەلىم بېرىش، ئوقۇش-يېزىشنى ئۆگىتىش. (4) سۇ ئۈزۈشنى، ئوقيا ئېتىشنى، ئەدەپنى ئۆگىتىش. (5) بالاغەتكە يەتكەندە، ئاتا-ئانىنىڭ ئەمەلىرىنى بېجىرىشتىن ئىبارەت.

مەھمۇدنىڭ زېھنى زاكاۋىتى كىرگەندىن باشلاپ ، ئىلىم - ھۈنەرنىڭ قەدىرىگە يەتكەن ئەمىر سۇلتان ھۈسەيىن ئوغلىنىڭ تۈرلۈك ھەۋەسلىرىگە زەم سېلىپ ، ئۇنىڭ ئوقۇش قىزغىنلىقىغا كۆزى يېتىپتۇ . ئۇ يەنە « مەخسۇس تەربىيىلىگۈچى » تەيىنلەپ ، مەھمۇدنىڭ ئىلىم ئۆگىنىشىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپتۇ .

مەھمۇد مەكتەپكە كىرىپ ، ئۆز ئارزۇسىنىڭ تۇنجى ئىشىكى ئېچىلغاننى كۆرگەن مەرىپەتلىك ئايال — بۇبى رابىيە ئوغلىنى ھەركۈنى سەھەر تۇرغۇزۇپ ، ئۇنىڭ يۈز - كۆزلىرىنى يۇيۇپ ، ئۇچىسىغا شاھزادىلەرگە لايىق تون ، كىمىسەندىن تىكىلگەن ئۆتۈك كىيىدۈرۈپ ، بېلىگە كۈمۈشتىن ھەل بېرىلگەن بەلۋاغ باغلاپ ، يېنىغا شاپىگىرلىق سەنئىتى ① نامايان قىلىنغان كۈمۈش خەنجەر

① شاپىگىرلىق سەنئىتى — قىلىچ ۋە خەنجەرلەرنىڭ يۈزىنى سۈرتۈپ ، ھەسەن - ھۈسەن كۆرۈنۈشىنى ھاسىل قىلىدىغان تۆمۈرچىلىك ماھارىتى .

ئېسىپ ، بېشىغا لايىقىدا دەستار كىيدۈرۈپ ،
ناشتىلىق بەرگەندىن كېيىن ، مۇنداق دېگەن :
— ئوغلۇم ، سىز بىزنىڭ ئۈمىدىمىز ، ئىلىمنى
مەكتەپتە ئۇستازىڭىزدىن ئۆگەنسڭىزمۇ ، ئەمما
ئەدەپ - ئەخلاقنى مەندىن ئۆگىنىشىڭىزنى ئۈمىد
قىلىمەن . ھەرقاچان كۈن يورۇشتىن ئىلگىرى
قوپماق ، خالىي جايغا بېرىپ يەڭگىلىمەك ؛ يۈز -
كۆز ، ئېغىز - بۇرۇن ، قول - پۇت ، ئولتۇرىدىغان
جايلىرىغا قەدەر پاكىز يۇماق ؛ ۋاقتىدا ئاز - ئازدىن
تاماق يەپ ، مەكتەپكە يۈرۈشكە تەييار بولماق ؛
ئاتا - ئانا ، ئۇستاز ۋە چوڭلارنى كۆرگەندە :
«ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام بەرمەك ؛ ئاداشلار
ۋە ساۋاقداشلارغا مېھرىبان بولۇپ ، ئۇلارغا «مەن
شاھزادە تۇرسام» دەپ ئاتىكارچىلىق قىلماسلىق ؛
چوڭلار گەپ قىلىشۋاتقاندا شەككاكلىق قىلماسلىق ،
كىشىلەرنىڭ نەرسىلىرىنى ئېلىۋالماستىن ، يامان
غەرەزلىك كىشىلەر بىر نەرسە بەرسە ئالماستىن ،
يامان ۋە بىھۇدە تىللارنى ئۆگەنمەسلىك قاتارلىقلار

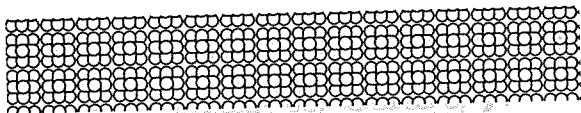
ياخشى ئادەت ۋە ياخشى قىلىقلاردۇر . سىز بۇ دېگەنلىرىمنى قۇلىقىڭىزدا ئوبدان تۇتۇڭ .

مەھمۇدنىڭ بويىنىغا دەسلەپتە كالا تاغقىدىن ياسالغان « تاختا » ، كېيىن « جىلت » ، ئۇنىڭدىن كېيىن بەلۋاغقا تاقالغان « قەلەمدان » نى ئورۇنلاشتۇرۇپ ، ئۇنى ئالاھىدە تەيىنلەنگەن ئىككى ئاتلىق سپاھقا تاپشۇرۇپ ، ھەر كۈنى مەكتەپكە ئەۋەتىپتۇ .

مەھمۇد ھەر كۈنى مەكتەپتىن قايتىپ ئۆيىگە كەلگەندە ، ئانىسى بۇبى رابىيە ئۇنى ئىلىم - ھېكمەت ئۆگىنىشكە دەۋەت قىلىپ ، بەت ئەخلاق (يامان قىلىق) لارنى قىلماسلىققا ۋە ئۇنىڭدىن ساقلىنىشقا ئادەتلەندۈرۈپتۇ . مەھمۇد ئۆزىمۇ تىرىشىپ ئانىسىدىن تاماقلارنىڭ تۈرلىرىدىن تارتىپ كىيىم - كېچەك ، ئۆي جاھاز ناملىرىغىچە ئۆگىنىپتۇ . ئوردىدىن ئالاھىدە تەيىنلەنگەن سپاھلاردىن سۇلالىلەرنىڭ ئاتلىرى ، ياراغ - ئەسلىھە ناملىرى ، يەر - جاي ئىسىملىرى ، تاغ - دەريالارنىڭ قايتال ،

چۈشۈرگىلىرىگە قەدەر بىرىنىمۇ قالدۇرماي ئۆگەنگىلى
كىرىشىپتۇ .

مەھمۇد يەتتە ياشقا كىرگەندە ، ئاتا - ئانىسى
40 كېچە - كۈندۈز ئەلگە ئاش بېرىپ ، پۈتكۈل
يۇرتنى ، ھەممە ئايماق ۋە قەبىلىلەرنى
قىچقىرىپ ، « خەتنە توي » ئۆتكۈزۈپتۇ . تويىدا
تارتقاندىن تاشقىرى ، ئەلگە ئوغلاق تارتىشىش ،
قوچقار سوقۇشتۇرۇش تاماشاسى ، دارۋاز ئويۇنى ،
سېھىرگەرلىك ، توپۇق تۇتۇش ... قاتارلىق بەزمە
سورۇنلىرىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىپتۇ .

مەھمۇدنىڭ ئىجتىھات

بىلەن ئوقۇشى

كىچىكىدىن باشلاپ ئۆزىنىڭ بىلىملىك ۋە زېرەكلىكى بىلەن تونۇلغان مەھمۇد ئوقۇشقا كىرىپ تۇنجى تاختا بىلەن ساۋاتىنى چىقىرىپ، «ا، ب، ت، س» دىن ئىبارەت ھەرپلەرنى ئوبدانلا ئۆگىنىپتۇ. ئۇ، ئۇستازنىڭ قومۇش قەلىمى بىلەن قوي تېرىسىدە ئىشلەنگەن قەغەزگە يېڭى يىلنىڭ كىرگەنلىكىنى ئايدان قىلىپ، تۆۋەندىكى نەزمىلەرنى يېزىپ تارقىتىپتۇ.

«تېرەكلەر تەڭگە بولۇپتۇ - نەۋ باھار،

بولدى ئالەمگە پەرەھلىك سەرھازار.

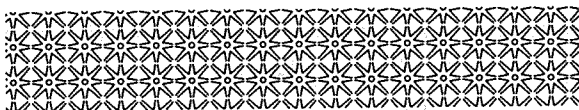
كىمكى ئەۋلادىنى مەكتەپكە بېرۇر ،
ھۆر - غىلماندىن تاپار جەننەتتە يار .

بۇ « نورۇزلۇق » نى بوۋىلىرى ئالدىغا
كۆتۈرۈپ بارغاندا ، شاھى ئېھرام بۇغرا تۆگە ،
سەيپىدىن ۋەلىيۇللا تۆت چىشلىق ئىرىك قوي ،
ئەمىر سۇلتان ھۈسەيىن ئۆزى مىنگەن « ئارغىماقى
بەدەخشان » لارنى خۇشاللىقىدىن تەقدىم قىلىشىپتۇ .

مەھمۇد ئىككىنچى يىلى « مەسھەف » نى ،
ئۈچىنچى يىلى سان - ساناق ئىلمى (ھېساب) گە
تەئەللۇق بىلىملەرنى ۋە « ھېسابى ئەبجەد » نى يادقا
ئۆگىنىپتۇ . تېز كۈن ئىچىدە تىرىشىپ ، ھېسابى
ئەبجەد يولى بىلەن جۈملىلەر تۈزەلەيدىغان بوپتۇ .
ئىمام ئەلىنىڭ كەررە غەزەلىياتىنى يادلاپ ، ھېساب
ئەمەللىرىنى بىلىشنى تولۇقلاپتۇ . ئىپتىدائىي
مەكتەپتەلا ئۇ ، ئەرەب ھەرپى ئاساسىدىكى گۈزەل
خەتنى يىك ياغىچىدىن ئۇچلانغان قەلەم بىلەن بۇغا

مۈڭگۈزىدىن قىلىنغان دۈۋەتتىكى زىخىر يېغى
ئىسىدىن چىقىرىلغان سىياھقا چىلاپ مەشىق
يېزىشنى ئادەت قىلىپ ، خەتتاتلىق ئاساسىنى
يارىتىپتۇ . ئۇنىڭدىن سەل كېيىن « مەسھەپ
شېرىپ » نى ياد قىلىشقا باشلاپ « قۇررا » بوپتۇ ،
چوڭ بولغانچە « مۇھەددىس » بولۇپ يېتىشىپتۇ .
سالامىيەتلىك پەرزەنتىنىڭ ئىستېداتىغا قايىل
بولغان ئاتىلار مەسلىھەتلىشىپ ، ئۇنى دەسلەپتە
« مەدرىسەئى ساچىيە » دە ئوقۇتۇپتۇ . كېيىنچە
« مەدرىسەئى ھامىدىيە » نىڭ مۇددەرىسى ھۈسەيىن
پەيزۇللادا ① دەرس تەلىم ئالدۇرۇپتۇ .

① مەھمۇد قەشقەرنىڭ ئۇستازى ھۈسەيىن ئىبنى خەلەپ
دېگىنى مۇشۇ زات بولسا كېرەك . بەزى ماتېرىياللاردا
بۇ زاتنىڭ قەبرىگاھىنى قەشقەرنىڭ قازىرىق دېگەن يېرىدە
دېسە ، يەنە بەزى ماتېرىياللاردا قەشقەرنىڭ دۆلەتباغ
يېزىسىدىكى « ھۈسەيىن پەيزۇللا غوجام مازىرى » دېيىلگەن .

شاھى ئېھرامنىڭ نەسىھىتى

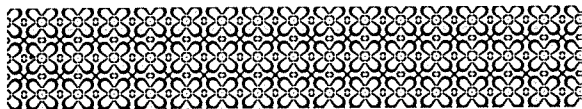
مەھمۇد كىچىك تۇرۇپلا خۇش چاقچاق ،
چەبدەس ، چاققانلىقى ، ئۆگىنىشتە ئەستايىدىل ۋە
تىرىشچانلىقى ، ئەستە ساقلاش قابىلىيىتىنىڭ
ئۈستۈنلۈكى بىلەن ھەممىنى ھەيرەتتە قالدۇرۇپتۇ .
شاھزادىلەر ئۆگىنىش زۆرۈر بولغان ھەربىي
ئىلىملەردىن ئات چېپىش ، تىغۋازلىق ، نەيزىۋازلىق
ۋە ئۇمۇتۋازلىق ، ئوقيا ئېتىش قاتارلىق جەڭ
ماھارەتلىرىنى ؛ دىنىي ئىلىملەردىن ناماز سۈرىلىرى ،
ھەپتىيەك ، قۇرئان كەرىم ، ھەدىس ، ئىلمى
شەرىئەتكىچە ؛ دۇنياۋى ئىلىملەردىن ئىلمى ھېساب ،
ئىلمى ھەندىسە ، ئىلمى ئەبجەد ، ئىلمى تەجۋىت ،

ئىلمى سەرپ ، ئىلمى نەھۋى ، ئىلمى مەنتىق ، ئىلمى
نۇجۇم ، ئىلمى تېبابەت ، ئىلمى تەرىقەت ، جۇغراپىيە
قاتارلىق زامان ئىلىملىرىدىن كامالى ماھارەتنى ۋايىغا
يەتكۈزۈپ ئىگىلەپتۇ .

مەھمۇدنىڭ يېشى 30 غا يېقىنلاشقاندا ،
« مەدرىسەئى ھامىدىيە » دىكى ئۇستازى ھۈسەيىن
ئىبنى خەلەپنىڭ دۇئاسىنى ئېلىپ ، ئوپال « قىزىل
مەسچىت » تىكى ئوردىسىغا قايتىپتۇ . شاھزادە
مەھمۇدنىڭ مەدرىسەنى تۈگىتىپ كەلگەنلىكى
مۇناسىۋىتى بىلەن شاھى ئېھرام نەچچە توققۇز مال
سويۇپ توي ئۆتكۈزۈپ بېرىپتۇ . ئەمىر سۇلتان
ھۈسەيىن ئوغلىغا تون - سەرپاي يېپىپتۇ ، بۈبى
رابىيە بەخت تىلەپ پېشانىسىدىن سۆيۈپتۇ .

زىياپەت ئاخىرىدا ، شاھى ئېھرام نەۋرىسى
مەھمۇدنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ : « كۆپ
ئۇستازلار ئۆز ئىلىملىرىنىڭ نۇرى بىلەن
كۆزۈڭنىمۇ ، كۆڭلۈڭنىمۇ مۇنەۋۋەر قىلدى . نۇرغۇن
كىتاب ئوقۇپ ، نۇرغۇن سېھىر - ھېكمەتلەرنى

بىلىۋالدىڭ. لېكىن ، سەن تېخى ئوقۇمىغان ،
 ئوقۇمىساڭ بولمايدىغان شۇنداق بىر بۈيۈك كىتاب
 باركى ، ئۇ بىزنىڭ بىپايان زېمىنىمىز ۋە ئۇنىڭدا
 ياشاۋاتقان ئۇلۇغ خەلقىمىز ، بوۋىلىرىمىز < ئۆزىنى
 بىلىمگەن ئۆزگىنى بىلىمەس > دېگەن ئىكەن . سەن
 ھەممە قەبىلە ، ئۇرۇق - ئايماقلىرىمىز ، تاغ - دەريا ،
 ئورمان ، يايلاق ، شەھەر - قىشلاقلرىمىزنى ئارىلاپ
 چىقىپ ، ئۇلاردىن ئۆگەن ھەم چۈشەن « دەپتۇ .
 ھەممەيلەن مەھمۇدنىڭ ئىلىمىنىڭ راۋاج
 تېپىپ كامالەتكە يېتىشىنى تىلەپ دۇئاغا قول
 كۆتۈرۈپتۇ . « ئامىن - ئاللاھۇ ئەكبەر » دېگەن سادا
 پۈتكۈل ئوردىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپتۇ .

مەھمۇدنىڭ ئەل كېزىشى

مەھمۇد بوۋىسى شاھى ئېھرامنىڭ تەلپىنى
قانات، دادىسى ئەمىر سۇلتان ھۈسەيىن بىلەن ئانىسى
بۈبى رابىيەنىڭ تىلەكلىرىنى ئىرادە ۋە كۈچ قىلىپ،
مۇق يولى (مورغ يولى — قۇش يولى) ئارقىلىق
سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. ئۇ، ئوغۇز، چېگىل — قارلۇق،
ياغما، قىپچاق، باسمىل، ياباقۇ، توخسى، ئوغراق،
چارۇق، چۈمۈل، قىرغىز قاتارلىق ئۇيغۇر — تۈرك
قەبىلىلىرىنىڭ تارىخى، سەرگۈزەشتىلىرى، تىلى،
تامغا — ئۇرانلىرى، ئۆرپ — ئادەت، تۇرمۇش
ئالاھىدىلىكلىرى، ئىسىملىرى، مۇراسىملىرى،
ياشىغان زېمىن، تاغ — دەريا، كۆل — يايلاقلار،

جۈملىدىن ئۇلارنىڭ ئېتىنىك، ئىجتىمائىي،
ئىقتىسادىي، ھەربىي مۇناسىۋەتلىرى، ئىلمىي ۋە
پەلسەپىۋى چۈشەنچىلىرى، ناخشا - قوشاق،
داستان، ماقال - تەمسىللىرىنى ئىزدىنىپتۇ.

تەھسىلى ئىلىم كامالىتىگە ئېرىشكەن مەھمۇد
15 يىل ئىچىدە رۇم ئۆلكىسىدىن تارتىپ ماچىنغىچە
ئۇزۇنلۇقى 31200 كىلومېتىر، كەڭلىكى 18750
كىلومېتىر كېلىدىغان تۈرك ئېلىنى كېزىپتۇ،
تۈركىي خەلقلەر ياشاۋاتقان شەھەر - قىشلاق،
ئەل - يۇرتنى تونۇپتۇ. ئالدىغا ئۇچرىغان
ماتېرىيالنى توپلاپ، خاتىرىلەپتۇ، نەزەر دائىرىسى
تېخىمۇ كېڭىيىپتۇ. ئۇ سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ،
خاقانىيە ئۆلكىسىدىن يەتتسۇغا، يەتتسۇدىن ماۋەرا
ئۇننەھرگە ئۆتۈپتۇ. ئۇ ئاخىر جەمەتىنىڭ
ئىخلاسمەنلىرى ۋە بوۋىسىنىڭ بىر نەۋرە تۇغقانلىرىغا
سېغىنىپ باغدادقا كەپتۇ ①. مەھمۇد قەشقەرى

① بۇ ھەقتە ئىككى خىل قاراش بار. مەسىلەن، مەشھۇر تەتقىقاتچى
پرېتساكنىڭ تەتقىقاتىدا، 1057 - يىللىرى قاراخانىيلار ئوردىسىدا
يۈز بەرگەن قىرغىنچىلىقتا مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئاتىسى ھۈسەيىن
ئۆلتۈرۈلگەن. بەختكە يارىشا، ئامان قالغان مەھمۇد قەشقەرى
سىياسىي سۈيىقەستتىن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىش ئۈچۈن ئەل كېزىپ،

باغدادقا كېلىپ ، داۋاملىق ئوقۇپتۇ ، كېيىن مۇدەررىس بولۇپ ئىستېداتىنى جارى قىلدۇرۇپتۇ . ئۇ ، مۇكەممەل چۈشەنچىلىرى ۋە چوڭقۇر ئىلمىي ئىقتىدارى بىلەن يۈكسەك ھۆرمەت - ئىناۋەتكە ئائىل بولۇپتۇ .

باغدادقا بېرىپ قالغان دېگەن پىكىر ئالغا سۈرۈلگەن . تۈركىيىلىك تەتقىقاتچى م . شاكىر ئۆلكۈ تاشىر باشقىچە قاراشتا بولۇپ ، ئۇنىڭ پىكىرىنىڭ مەزمۇنى مۇنداق : سالىجۇقلىرى خانلىقى (1040 — 1154) نىڭ پادىشاھى ئالىپ ئارسلان (1063 — 1072 - يىللىرى تەختكە ئولتۇرغان) نىڭ ئوغلى مەلىكىشاھ (1072 — 1092 - يىللىرى تەختكە ئولتۇرغان) نىڭ ئايالى تۈركەن خاتۇن قاراخانىيلار سۇلالىسىدىكى تابغاچ بۇغرا قاراخان ئەبۇ ئەلى ئىبىن سۇلايمان ئارسلانخاننىڭ قىزى . شۇ چاغدا تۈركەن خاتۇننى پاناھ تارتىپ نۇرغۇن ئىستېداتلىق كىشىلەر ھەرقايسى جايلاردىن ، ئەينى چاغدىكى مەرىپەت ئوچىقى بولغان باغدادقا توپلانغان . شۇ قاتاردا مەھمۇد قەشقەرىنىڭ باغدادقا كەلگەنلىكىنى تەخمىن قىلىش ئانچە ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس .

مەھمۇد قەشقەرنىڭ تەسنىپ

قىلغان كىتابلىرى

مەھمۇد قەشقەرى « تۈركىي تىللار
نەھۋىسىنىڭ جەۋھەرلىرى » ① ۋە « تۈركىي تىللار
دىۋانى » ناملىق كىتابلارنى يازغان . ئۇ ئەرەبچە
يېزىپ چىققان « تۈركىي تىللار دىۋانى » ناملىق
كىتابىنى ئەرەب ئابباسىيلار خەلىپىلىكى (751 —
1258) نىڭ 27 - خەلىپىسى ئوبۇلقاسىم ئابدۇللا
مۇقتەدى بىئەمرۇللا (1074 — 1075 - يىللىرى

① مەھمۇد قەشقەرى بۇ كىتابنى « تۈركىي تىللار
دىۋانى » دا تىلغا ئالغان ، شۇڭا ئۇنى بالدۇر يازغانلىقى
مەلۇم . لېكىن ، بۇ كىتاب ھازىرغىچە تېپىلمىدى .

تەختكە ئولتۇرغان) غا ئارمىغان (تەقدىم) قىلغان ①. بۇ چاغدا تۈرك تىلىنى ئۆگىنىش ئومۇمىي ئىجتىمائىي ئېھتىياج ئىكەن . باغداد جەمئىيىتىدە تۈرك تىلىنى بىلگەنلەرنىڭ مەسىلىسى ھەل ، توققۇزى تەل ، ئىناۋىتى يۇقىرى ، بوغۇزغا لىق ئوقىرى ئىكەن . ئەرز - دادىنى ئېيتىش ئۈچۈن باغدادقا كەلگەنلەر ، ئەمەل تەمەسىدىكى ئەرەب زىيالىلىرى ، مەنسەپ دەرىجىلىرىنى ئۆستۈرۈش يولىدا قولتۇقىغا شوتا قىستۇرۇپ يۈرىدىغانلارنىڭ ھەممىسى تۈركلەرگە خۇشامەت ۋە تەۋەزۇ قىلىشىدىكەن . مۇشۇ ئەمەلىيەتكە ئاساسەن مەھمۇد قەشقەرى ئەرەبلەرنىڭ تۈرك تىلىنى ئۆگىنىشى ۋە تۈركلەرنى چۈشىنىشىگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن ، ئۆز

① سالجۇقىلار پادىشاھى توغرىلىك 1055 - يىلى باغدادقا بېسىپ كىرىپ ، ئەرەب ئالىملىرى خەلىپىلىكىنى ئۆز ھامىيلىقىغا ئالغان . شۇنىڭدىن باشلاپ خەلىپىلىكنىڭ ئەمەلىي ھوقۇقى سالجۇقى ئوغۇزلىرىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ ، خەلىپە دىنىي جەھەتتىكى ئورۇنىنىلا ساقلاپ قالغان . 27 - خەلىپە جالالىدىن سالجۇقىنىڭ كۈچ چىقىرىشى بىلەن تەختكە ئولتۇرغانلىقتىن ، خەلىپىلىك تەۋەسىدىكى ئەرەبلەر تۈرك تىلى ئۆگىنىشكە مەجبۇر بولغان .

ۋەتىنىگە ، خەلقىگە بولغان سېغىنىشى ۋە
 ھۆرمەت - ئىپتىخارنى ئىپادىلەپ بۇ كىتابنى
 يازغان . ئۇزۇن ۋە مۇشەققەتلىك سەپەر ،
 سەرسانچىلىقتا ئىگىلىگەن مەلۇمات ۋە ماتېرىياللار بۇ
 كىتاب ئۈچۈن مۇھىم مەنبە بولغان . مەھمۇد
 قەشقەرى ئۆز كىتابىدا : « ئۆز دەردىنى ئېيتىش ۋە
 تۈركلەرگە يېقىش ئۈچۈن ، ئۇلارغا تۈركىي تىلدا
 سۆزلىشىشتىن ياخشىراق يول يوق » ① دېگەندىن
 باشقا ، « تۈركىي تىلىنىڭ ئەرەب تىلى بىلەن
 بەيگىگە چۈشكەن ئىككى ئاتقا ئوخشاش تەڭ چېپىپ
 كېتىۋاتقانلىقى » ② نى يازغان . چۈنكى ، ئەرەبلەر
 ئىچىدىكى قىسمەن ھاكاۋۇر شەخسلەر تۈركلەرنى
 « ئەجەمى » (كېكەچلەر) دەپ كەمسىتىدىغان
 ئەھۋاللار بولغان . مەھمۇد قەشقەرى يەنە :

① ، ② — « تۈركىي تىللار دىۋانى » شىنجاڭ خەلق

نەشرىياتى 1980 - يىل نەشرى 1 - توم 2 ، - 5 -

بەتلەر .

«ئەبەدىي يادىكارلىق ۋە پۈتمەس - تۈگىمەس بىر بايلىق بولۇپ قالسۇن دەپ، ئۇلۇغ تەڭرىگە سېغىنىپ، بۇ كىتابنى تۈزۈپ چىقتىم ۋە ئۇنىڭغا < دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك > (تۈركىي تىللار دىۋانى) دەپ ئات قويدۇم» ① دېگەن.

بىر رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، تابغاچ بۇغرا قاراخان — ئەبۇ ئەلى ھەسەن ئىبنى سۇلايمان ئارسلانخان ئەرەب ئابباسىيلار خەلىپىلىكىنىڭ يېڭى خەلىپىسى مۇقتەدى بىئەمرۇللانىڭ تەختكە ئولتۇرغانلىقىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن باغدادقا ئەۋەتكەن ۋەكىللەر ئۆمىكى تەركىبىدە مەھمۇد قەشقەرىمۇ خەلىپە ھۇزۇرىغا كىرىپ، « تۈركىي تىللار دىۋانى » نى يېڭى خەلىپىگە تەقدىم قىلغان ئىكەن.

① « تۈركىي تىللار دىۋانى »، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
1980 - يىل نەشرى 1 توم 3 - بەت.

ئانا ۋە تەن تەشۋالىقى

مەھمۇد قەشقەرى يازغان « تۈركىي تىللار دىۋانى » دېگەن كىتاب خەلىپىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئوردا دىۋانخانىسىدا بىرنەچچە نۇسخا كۆپەيتىلىپ تارقىلىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن مەھمۇد قەشقەرىنىڭ نام - شۆھرەتى دۇنياغا پۇر كېتىپتۇ . لېكىن ، نام - شۆھرەت ، شاھانە ئىززەت - ئىكراملار باغدادتا مۇساپىرچىلىق بىلەن ياشاۋاتقان ئالىمنىڭ قەلبىنى ئىگىلىگەن ئانىسى بۇيى رابىيە ۋە تۇغۇلغان ۋەتىنىگە بولغان چوڭقۇر سېغىنىشىنى بەزىلەلمەپتۇ . بۇ كۈنلەردىكى مەھمۇدنىڭ پۈتكۈل ئەس - يادى ئانا يادى بىلەن ، ۋەتەن يادى بىلەن بەند بوپتۇ . يېشى

ئۇلغاغانسېرى ئۆزى توپلىغان « دېھقاننىڭ ياخشىسى
چامغۇر تېرىيدۇ ، ئادەمنىڭ ياخشىسى ئۆز يۇرتىدا
قېرىيدۇ » دېگەن خەلق ماقالى يادىدىن كەتمەي ،
ئۆز يۇرتىنى كۆرۈش ئارزۇسىنىڭ ئوتى بولۇپ
تۇتىشىپتۇ . يۇرتىنىڭ ئاپئاق چامغۇرى ، ئاقار
دەريالىرى ، تۇتيا تۇپرىقى كۆز ئالدىدىن نۇر پەردە
بولۇپ تىزىلىپ ئۆتۈپتۇ .

دەل شۇ چاغلاردا مەھمۇد قەشقەرنىڭ ئىز -
دېرىكىنى ئېلىش ئۈچۈن « كارۋان بۈيۈك » يولى
بىلەن سەپەرگە چىققان قورۇل - شائاشۇقلۇق
كارۋان بېشى مالىك ۋە ئەسقەر ئىسىملىك ئىككى
كىشى باغداد شەھىرىگە كەپتۇ . ئۇلار ئۆزىنىڭ
ئۇستازى ۋە شاھزادىسى بولغان مەھمۇد ئىبنى
ھۈسەيىننى ئىزدەپ تېپىپ ، زىيارەت قىلىپ ، سوڭرە
خىزمەتى ئۈچۈن ئارزۇ - مەتلۇپلىرىنى سورىغاندا ،
ئالىم ئاخىرقى ئۆمرىدە ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېتىش
ئارزۇسىدا ئىكەنلىكىنى ئېيتىپتۇ .

كارۋان بېشى ئانا ۋەتەندىن بىر پارچە نامە

ئېلىپ كەلگەن ئىكەن . بۇ نامە ئوردا ۋەزىرى
 تەرىپىدىن يېزىلغان بولۇپ ، ئۇنىڭدا ، ھازىر ۋەتەندە
 ئەمىنلىك ۋە ئىلىم راۋاجى روياپقا چىققانلىقى ،
 ۋەتەننىڭ ئىلىم ۋە ئالىملارغا موھتاجلىقى ، ۋەتەن
 مەھمۇد قەشقەرىنىڭ دۇنياۋى شوھرىتىدىن
 مەمنۇنلۇقى ، ئىلىم بىلەن ئەلگە بەخت يارىتىشتا
 ھەمدەم بولۇشنى خالايدىغانلىقى ، ۋەتەنگە قايتىپ
 كېلىشىنى ئېھتىرام بىلەن كۈتىدىغانلىقى بايان
 قىلىنغان ئىكەن .
 كارۋان بېشى بۈبى رابىيە خېنىكەمنىڭ
 پەرزەنت داغى بىلەن باغرىنى داغلاپ ، ۋەسلى
 دىدارى ئۈچۈن سەكپارە بولۇۋاتقانلىق خەۋىرىنى
 ئېلىپ كەپتۇ . بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئانا ۋە ئانا ۋەتەن
 سېغىنىش تەشۋالىقى ئوت بولۇپ يانغان مەھمۇد
 قەشقەرى باغداد خەلىپىسىدىن رۇخسەت ئېلىپ
 ۋەتەنگە قايتماقچى بوپتۇ .

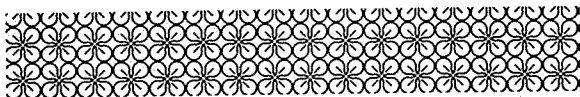
ئانا سېغىنىشى

مەھمۇد قەشقەرى ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ، بوۋىسى شاھى ئېھرامنىڭ كىچىك خانىشى ئۆز ئوغلى ئىبراھىمنى تەختكە ۋارىس قىلىش ئۈچۈن ، شاھى ئېھرام ۋە ئۇنىڭ چوڭ خانىشىدىن بولغان بالىلىرىغا زەھەر بېرىپ ئۆلتۈرگەن ، شۇ قاتاردا مەھمۇد قەشقەرىنىڭ دادىسى ھۈسەيىنمۇ زەھەرلىنىپ ئۆلگەن .

ئوردىدا قىرغىنچىلىق يۈز بەرگەندىن كېيىن ، تۇل قالغان بۈبى رابىيە ئوغلىنى ئۇزاق يىللارغىچە كۈتۈپتۇ . ئۇنىڭ سېغىنىش ئوت - پىراقىدا كۆيگەن بۈبى رابىيە ئاخىر : « قېرىغىنىمدا بولسىمۇ ، كۆز نۇرۇم بالامنى ئىزدەپ تاپاي ، ئۇنىڭ دىدارىنى

كۆرۈپ ئۆلەي ، ئاھ بالام نەدىسەن ؟ » دەپ
 ئوغلىنىڭ كېلەر يولغا قاراپ پەرزەنت يادى بىلەن
 كۈن - تۈن يىغلاپ ، پەرزەنت دەردى بىلەن
 كۆڭلىنى تىغلاپ ، پەرزەنت ئىستىكىدە بېلىنى باغلاپ
 كۆك ئارت ، ئۇلۇغ ئارت ، ئوپال ئارت ، مۇق يولى
 تەرەپنى قىبلە قىلىپ ، مەغرب تامان ئىزدەپ
 مېڭىپتۇ . ئۇنىڭ پۇت - قولى ، بەدەنلىرى يېرىلىپتۇ ،
 ئۆرە يۈرەلمەي قەدەمدىن قالغاندا ، ئۆمىلەپ ،
 يۈمىلىنىپ مېڭىپتۇ ، تىزلىرى يېغىر بوپتۇ . لېكىن ،
 بىچارە بۇبى رابىيەگە ئوغلىنى كۆرۈش نېسىپ
 بولماپتۇ . ئۇ ، مۇق يولىدا « بالام » دەپ كېتىۋېتىپ ،
 « يىكچى مەھەللىسى » گە بارغاندا ، يول ئۈستىدە
 جان ئۈزۈپتۇ ۋە شۇ يەرگە دەپنە قىلىنىپتۇ ① .

① بۇبى رابىيە خېنىسكەمنىڭ مازىرى ھازىر ئوپالنىڭ پامىرغا
 ماڭىدىغان چوڭ يول بويىدىكى « يىكچى مەھەللىسى »
 دە . ھەر يىلى تۈنەك ، ئايەم مەزگىللىرىدە شۇ يەرلىك ئاياللار
 بۇ مازارغا كېلىپ ، خاتىرىلەپ كەلمەكتە .

ۋەتەن ۋىسالى

بىر مەزگىلدىن كېيىن باغدادتىكى ئىشلىرىنى تۈگەتكەن مەھمۇد قەشقەرى سودىسىنى پۈتكۈزگەن كارۋانلار بىلەن بىرلىكتە ۋەتەنگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ. كارۋان بېشى ئۇنى ئىززەتلەپ، ئەڭ كۈچتۈڭگۈر نار تۆگىنىڭ چومى ئۈستىگە سايىمۋەنلىك كۈشۈگە (كارىۋات ئۆي) ياساپ ئولتۇرغۇزۇپتۇ. يول - يوللاردىكى خەتەرلىك داۋان - ئۆتكەل ۋە تار - قىستاڭ يوللاردا ئۇنى يۈدۈپ ئۆتكۈزۈپتۇ. كارۋان ھىرات، كۆك ئارت، ئۇلۇغ ئارت، مۇق يولى، ئوپال ئارت بىلەن ئۈچ ئاي چامىسى يول يۈرۈپتۇ. كارۋان دەبىتتىن ① ئۆتۈپ، گەز دەرياسىنى بويلاپ، 40 كېچىكتىن ئۆتۈپ،

① دەبىت — بۇ 10 تۈپ سۆگەت بار مۇھىم بەندەنگان.

ئۇلۇغ ئارت داۋىنىغا كەلگەندە ، ئۇنى داۋاندىن يۈدۈپ ئۆتكۈزۈپتۇ ① . نىھايەت مەھمۇد قەشقەرى كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئانا ۋەتىنىگە ساق - سالامەت قايتىپ كەپتۇ ② .

« كارۋان بۈيۈك » يولىدىكى كۆۋرۈك بېشى دېگەن يەرگە كەلگەندە ، مەھمۇد قەشقەرى ھايات بۇيى رابىيەنى ئەمەس ، پەرزەنت پىراقىدا تولا يىغلاپ كۆز يېشى قۇرۇغان ، ھىجران ئوتىدا كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان مېھرىبان ، غەمگۈزار ئانىسى بۇيى رابىيەنىڭ قەبرىسىنى كۆرۈپ ، قەبرىگە ئۆزىنى ئېتىپ ، ئانا قەبرىسىنى پەرزەنتلىك سېغىنىش يېشى بىلەن يۇيۇپتۇ ، نەزىر - چىرىغىنى ئۆتكۈزۈپ تۇپرىقىنى قاتۇرۇپتۇ .

① ھازىرقى ئوپالنىڭ شائۇق قورۇل مەھەللىسىدە ، ئەينى زاماندا قاراۋۇل بولۇپ ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ ئەۋلادى بار ، بۇ مەھەللىدىكىلەر ھازىرمۇ قورۇل لەقىمى بىلەن ئاتىلىدۇ . 1960 - يىللاردا 90 يېشىدا ۋاپات بولغان ئىسمائىل قورۇل دېگەن كىشى : « ھەزرىتى موللام دەبىتتىن قايتىپ ئۇلۇغ ئارتقا كەلگەندە ، بىزنىڭ ئەجدادىمىز داۋاندىن يۈدۈپ ئۆتكۈزۈپ ، ئوپالغا ئېلىپ كەلگەن . بىزنىڭ ئەۋلادىمىز ھەزرىتى موللامنىڭ دۇئاسىغا يولۇققان » دېگەن .

② كېيىنكى تەتقىقاتلارغا ئاساسلانغاندا ، مەھمۇد قەشقەرى مىلادىيە 1080 — 1081 - يىللىرى باغدادتىن قەشقەرگە قايتىپ كەلگەن .

« مەدرىسەئى مەھمۇدىيە » ۋە

« نورۇز بۇلاق »

بۇبى رابىيە خېنىكەمنىڭ ئۆلۈم نەزىرىسىگە قەدەم تەشرىپ قىلغان تاجدارلار ۋە ئوردا ئەربابلىرى مەھمۇد قەشقەرىنى ئوردىغا تەكلىپ قىپتۇ . ئوردا ۋەزىرى شەخسەن ئۆزى زىياپەت تەييارلاپ مەھمۇد قەشقەرىنى زور داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋاپتۇ . زىياپەت ئەھلىنىڭ كۆزلىرىدە شادلىق نۇرى جەۋلان قىپتۇ ، ھەتتا نۇرغۇن بىلىم ئەھلىلىرىنىڭ كۆزلىرىدىن خۇشاللىق ئۈنچىلىرى تۈكۈلۈپتۇ .

ئوردا ۋەزىرى ئىلىم بىلەن ئەلنى روناق تاپتۇرۇش ، ئىلىم بىلەن ئەلگە بەخت يارىتىشتا ھەمىجەھەت ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ،

مەھمۇد قەشقەرنى ئوردا خىزمىتىگە سەيئى قىپتۇ .
لېكىن ، مەھمۇد قەشقەرى چوڭقۇر تەشەككۈر بىلەن
ئۆزى بايان قىلىپ ، قالغان ئۆمرىنى ئىلىم يارىتىش
ۋە ئىلىم تارىتىش ئىشىغا بېغىشلايدىغانلىقىنى ئىزھار
قىپتۇ .

مەھمۇد قەشقەرى ئۆز ئەقىدىسىگە مۇۋاپىق
ئوپالدا بىر ھەيۋەتلىك مەدرىسە بىنا قىلىپ ،
مەدرىسەنىڭ مېھرابىغا « ئايغۇچى ۋە كۆيۈنگۈچى
ئاللانىڭ ئېتى بىلەن باشلايمەن ، پەقەت ئاللا ياردەم
بېرەلەيدۇ » دېگەن خەتنى يۈتۈپتۇ . ئۇ ئۆزى
مۇدەررىس بولغان بۇ مەدرىسە « مەدرىسەئى
مەھمۇدىيە » دەپ ئاتىلىپ ، شان - شۆھرىتى
مەشرىقتىن مەغربكىچە پۇر كېتىپتۇ . تەرەپ -
تەرەپتىن ، ھەتتا ئەرەب ، ئەجەم ئەللىرىدىنمۇ
نۇرغۇن تالىپلار كېلىپ ئوقۇپتۇ . تالىپلارنىڭ
ھەممىسى ئۆز ئۈستازى مەھمۇد قەشقەرنى
ھۆرمەتلەپ « ھەزرىتى موللام » دەپ ئاتايدىغان
بويىتۇ .

مەدرىسە ئالدىدا زۇمرەتتەك سۈزۈك سۇ
ئوقچۇپ چىقىپ تۇرىدىغان بىر بۇلاق بولۇپ ، ياز
كۈنلىرى ھەممە تالىپلار بۇلاق بېشىدا ئارام ئالغاچ پەر
بېيىت ئېيتىشش ، نەزم پۈتۈش ئىشلىرى بىلەن
مەشغۇل بولىدىكەن . ھەر يىلى نورۇز مۇراسىمىدا
مەھمۇد قەشقەرى ئۆز تالىپلىرى بىلەن « سۆسەر
ئاغزى » دىكى بۇلاق بويىغا كېلىپ ، سەيلە
قىلىدىكەن . نورۇزنامىلەرنى پۈتۈشۈپ ، ئەلگە ۋە
ئىلىمگە راۋاج ، پاراۋانلىق تىلىشىپ بۇلاققا تاشلىشار
ئىكەن . شۇنىڭ بىلەن بۇلاقنىڭ نامىمۇ « نورۇز
بۇلاق » دەپ ئاتىلىدىغان بوپتۇ .

« ئىمام مالىك ئەجدەر »

مەھمۇد قەشقەرى يېنىپ كەلگەندىن كېيىن ،
« مارجان بۇلاق » بېشىدىكى « مەدرىسەئى
مەھمۇدىيە » دە دەرس ئۆتۈپتۇ . چەت ئەلدىن ئۇنىڭغا
ئەگىشىپ بىللە كەلگەن ئاكا - ئۇكا ئىككى شاگىرت
بولۇپ ، بىرسى ئىمام مالىك ئەجدەر ، بىرسى ئىمام
مالىك ئەسقەر ئىكەن . ئىمام مالىك ئەجدەرنىڭ
ئەسلىي ئىسمى — ئىمام مالىك ئەكبەر ئىكەن .

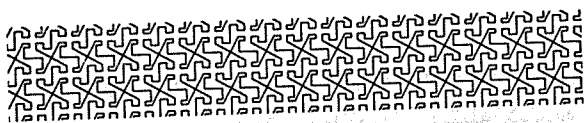
بىر كۈنى كېچىسى بۇ ئاكا - ئۇكا ئىككىيلەن
سىرتقا چىقىپ كېلىۋاتسا ، بىر دېھقان يىگىت يېرىم
كېچىدە يېرىگە قوش ھەيدەۋاتقان ، يىگىتنىڭ ئانىسى
ئارقىسىدىن يىغلاپ ، چىراغ تۇتۇپ ئەگىشىپ

يۈرگەن ئىكەن . بۇنى كۆرگەن ئىمام مالىك
ئەكبەر : « نېمىشقا يىغلايسىز ؟ » دەپ سورىسا ،
ئەھۋال مۇنداق ئىكەن : شۇ ئەتراپتىكى تاغ
ئۆڭكۈرىدە بىر ئەجدىھا بولۇپ ، ھەر يىلى
دېھقانلارنىڭ بىردىن بالىسىنى يەيدىكەن ، بولمىسا ،
خەلققە بالايىئاپەت ياغدۇرىدىكەن . شۇ كۈننىڭ
ئەتىسى ئۇ يىگىتنى يېيىش نۆۋىتى كېلىپ قاپتۇ .
شۇڭا ، يىگىت ئۆلۈش ئالدىدا ئانىسىغا يەرنى تېرىپ
بېرىپ كېتىش ئۈچۈن كېچىلەپ قوش ھەيدەۋاتقان ،
ئانىسى بولسا بالىسىغا چىدىماي ، ئارقىسىدىن
ئەگىشىپ يىغلاۋاتقان ئىكەن .

ئىمام مالىك ئەكبەر ئەجدىھانى ئۆلتۈرۈشكە
نىيەت قىپتۇ ۋە ئۇستازىدىن ئىجازەت سوراپتۇ .
مەھمۇد قەشقەرى ئىمام مالىك ئەكبەرنىڭ
بارماسلىقىنى ، ئەجدىھانى ئۆلتۈرۈشكە ئۆزى بېرىشنى
قارار قىلىپ ، ئىككى قىلىچنى ئېلىپ چىقىپتۇ . ئىمام
مالىك ئەكبەر ئۇستازىنىڭ پۇتىغا ئېسىلىپ : « مەن
باراي » دەپ يالۋۇرۇپ تۇرۇۋاپتۇ . مەھمۇد قەشقەرى

ئائىلاج ئىمام مالىك ئەكبەرگە ئەجدىھانى ئۆلتۈرۈشكە
ئىجازەت بېرىپتۇ. ئىمام مالىك ئەكبەر كۆك
ئىنەكنىڭ سۈتىنى ئىچىۋېلىپ، بېلىگە ئىككى
قىلىچنى ئىككى يانغا كېرىپ چىڭ تېگىپ،
ئەجدىھانىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ. ئەجدىھا دەم تارتىش
بىلەنلا ئىمام مالىك ئەكبەر ئۇنىڭ ئاغزىدىن كىرىپ،
ئەجدىھانى ئىككىگە بۆلۈپ تاشلاپتۇ. لېكىن، ئۇ
ئىچكەن سۈتكە سۇ ئارىلاشقان بولغاچقا، زەھەر
قايتماي، ئۆلۈپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مەھمۇد
قەشقەرى بۇ پىداكار شاگىرتىغا «ئىمام مالىك
ئەجدەر» دەپ نام بېرىپتۇ ۋە ئۇلۇغلاپ ئۆزىتىپتۇ.

① بۇ مازارنىڭ ئورنى ھازىر ئوپالنىڭ شەرقىي جەنۇب
تەرىپىدە بولۇپ، «ئىماملىرىم» دەپ ئاتىلىدۇ.

مەھمۇد قەشقەرى بىلەن ئىخلاسمەن ئەما

مەھمۇد قەشقەرى «مەدرىسەئى مەھمۇدىيە» دە مۇدەررىسلىك قىلىپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بېرىدە ، ئۇنىڭ ئىخلاسمەنلىرىدىن بىرى : « مەن دەرگاھى ھەقتىن دائىما ناھايتى كاتتا نەرسىلەرنى سورايمەن . ۋەدە بېرىمەنكى ، سېنىڭ ئۇلۇغ ۋە كەرەملىك دەرگاھىڭدىن ناپىسەنت نەرسە سورىغۇچىلارنىڭ كۆزى كور بولسۇن » دەپتۇ .

مەھمۇد قەشقەرى ئۇنىڭدىن :

— سېنىڭ سورايدىغان كاتتا نەرسەڭ

نېمە ؟ — دەپ سورىغان ئىكەن ، ئۇ :
« جانابلىرىنىڭ ئالدىدا تۇرغان مۇشۇ تاغنى قىپقىزىل ئالتۇنغا ئايلاندۇرۇپ بەرسە دېگەن ئىلتىجا ئىدى »

دەپتۇ .

ئارىدىن 2 — 3 يىل ئۆتۈپ ، ھېلىقى ئىخلاسمەن بىر چاكىرىغا ئۆزىنى يېتىلەتكىنىچە مەدرىسەگە كىرىپ ، سالامدىن كېيىنلا كور بولۇپ قالغانلىقىدىن زارلاشقا باشلاپتۇ . مەھمۇد قەشقەرى ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ :

— تەڭرى بىزگە يەتتە ئەزادىن ئىبارەت تۈگىمەس بايلىقنى ئېھسان قىلدى . ئۇنى چۈشىنىپ يېتىشكە بىزنىڭ ئەقلىمىز كوتالىق قىلىدۇ . چۈنكى ، بىزگە بېرىلگەن بۇ بايلىقنى جايىدا ئىشلىتەلسەك ، دۇنيادىكى ھەممە تاغلارنىڭ ئالتۇن بولغىنىدىنمۇ ئارتۇق بايلىق بولار ئىدى . سەن دېگەن مۇشۇ تاغنىڭ ئارزۇ قىلغىنىڭدەك ئالتۇن بولغىنىدىن كۆرە كۆزۈڭنىڭ ئەما بولمىغىنى خوپراق ئىدى ، — دەپتۇ .

— مەن تەڭرىمگە تائەت — ئىبادەت قىلىپ ئۇنىڭدىن نېمەت سورىسام ، ئۇ مېنىڭ كۆزۈمدىن كىچىككىنە نۇرىنىمۇ ئېلىۋېلىپ ئەما قىلىپ قويامدۇ ، بۇ قانداق ئادالەت ؟ — دەپتۇ ھېلىقى ئىخلاسمەن .

— ئۇنداق دېمە ، — دەپتۇ مەھمۇد قەشقەرى ، — تەڭرىم سېنىڭ دۇئالارىڭنىڭ ھەممىسىنى ئىجابەت قىلىپ ئادالتىنى زاھىر قىپتۇ . تاغنى ئالتۇن قىلىپ بېرىشنى تىلىگەن ئىدىڭ ، ئۇنىڭدىن كاتتىراق بايلىق بولغان تەن سەھەتلىكىڭنى بېرىپ ساڭا مەرھەمەت ئېھسان قىلدى . سەن ئۇنى توغرا ئىشلىتىپ شۈكۈرلەر بەجا كەلتۈرمەي خەسسى دۇنيا ئارزۇسىدا بولغانسەن . سەن ئۆز تەلپىڭدە « ئاز نەرسە سورىغۇچىلارنىڭ كۆزى كور بولسۇن » دېگەن ئىدىڭ . بۇ دۇئا تەلپىڭمۇ ئىجابەت بوپتۇ . چۈنكى ، دەرگاھى ھەقىنىڭ ئالدىدا تاغلارنى ئالتۇن قىلماقتىنمۇ ئاددىي ۋە ئاز نەرسە بولمايدۇ . ئەگەر سەن مەندىن : « تەڭرىگە دۇئا قىلىشىڭدىكى تەلەپ - مەقسىتىڭ نېمە ؟ دەپ سورىساڭ ئىدىڭ . مەن ساڭا : « تەڭرىگە قىلىدىغان ئەڭ ئالىي تىلەك — تەن سەھەتلىك ، خاتىرجەملىك ، ئەقىل ۋە ئىلىمگە كامالەت بەرگىن » دېگەندىن ئىبارەت دەپ مەسلىھەت بەرگەن بولار ئىدىم ، — دەپتۇ .

مىڭ بىر تۈپ ئۈجمە

قاراخانىيلار سۇلالىسى دەۋرىدە قەشقەرلىك بىر سودىگەر تىجارەت بىلەن كۇچاغا بېرىپ قايتۇ . سارايۇمن « بىرەر ئايلىق بولسىمۇ ئۆيلىنىپ ئالسىلا » دەپ بىر ئايالنى سەيئى قىلىپ ئۆيلەپ قويۇپتۇ . بىرەر ئايدىن كېيىن سودىگەر ئايالنىڭ خېتىنى بېرىپ ، تىجارەت بىلەن ئىلغا چىقىپ كېتىپتۇ .

ئارىدىن 15 — 20 يىل ئۆتكەندىن كېيىن ، ھېلىقى سودىگەر يەنە كۇچاغا كېلىپ ، ھەمسەپەرلىرىنىڭ دەۋىتى بىلەن بىر چوكانغا ئۆيلىنىپتۇ . نىكاھتىن كېيىن ، سودىگەر : « خېنىم ، ئانا - ئانىلىرى بارمۇ ؟ » دەپ سوراپتۇ . ئۇ چوكان :

« دادامنى بىلمەيمەن ، ئانامنىڭ دەپ بېرىشىچە ،
مېنىڭ دادام قەشقەرلىك پالانچى دېگەن سودىگەر
ئىكەن . ئۇ ، ئانامنىڭ خېتىنى بېرىپ ئىلىغا چىقىپ
كېتىپتۇ . ئانام پۇستانچى مۇشۇ كۈچاننىڭ شەھەر
ئىچىدىن . ئانامنىڭ ئۆلۈپ كەتكىنىگە ئىككى يىل
بولدى . ماڭا تاغام ئاتىدارچىلىق قىلىدۇ » دەپتۇ .

ئۆز قىزىغا ئۆيلىنىپ قالغانلىقىنى بىلگەن
سودىگەرنى قارا تەر بېسىپتۇ - دە : « تالاغا چىقىپ
كىرەي » دېگەن باھانە بىلەن ئۆيىدىن چىققانچە
قەشقەرگە قايتىپ كەپتۇ . ئۇ ، ئۆتكۈزگەن بۇ
گۇناھىنى يۇيۇش ئۈچۈن ھېچقانداق چارە
تاپالماپتۇ . شۇ چاغدا ئوپالدىكى « مەدرىسەئى
مەھمۇدىيە » دە مۇدەررىسلىك قىلىدىغان ، كۆپىنى
كۆرگەن ، كۆپىنى بىلىدىغان ، ھەرقانداق مەسىلىگە
جاۋاب بېرەلەيدىغان ، قولىدىن كېلىدىغان
ياخشىلىقنى ھېچ كىشىدىن ئايىمايدىغان ئىلىم
تەلەپكارلىرىنىڭ پىرى ھەزرىتى موللام — ئەللامە
مەھمۇد قەشقەرى ئىسىملىك ، ئالىي مەلۇماتلىق بىر

ئۇلۇغ ئۆلىمانىڭ بارلىقىنى ئاڭلىغان سودىگەر مەسلىھەت سوراش ئۈچۈن ئوپالغا بېرىپتۇ. ئۇ، مەھمۇد قەشقەرگە بېشىدىن كەچۈرگەن سەرگۈزەشتىسىنى ئېيتىپ، قانداق قىلسا بۇ گۇناھى كەبىرنىڭ يۇيۇلۇشى توغرىسىدا مەسلىھەت سورايتۇ. — بىئەدەت گۇناھ بوپتۇ. بۇنىڭ بىردىنبىر بابراق يولى شۇكى، خۇدا يولىدا مىڭ بىر تۈپ ئۈجمە تىكىپ مېۋىگە كىرگۈزۈڭ. ئۈجمە تولۇق تۇتۇپ مېۋىگە كىرىپ، جان - جانىۋار، ئادەمزات يەپ، يەرگە قانچىكى كۆپ تۆكۈلسە، سىزنىڭ گۇناھىڭىز شۇنچە تۆكۈلىدۇ، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ مەھمۇد قەشقەرى.
 ھېلىقى سودىگەر دەرھال تۇتۇش قىلىپ، كوچىنىڭ ئىككى قاسنىقىغا مىڭ بىر تۈپ ئۈجمە كۆچتى ئەھيا قىپتۇ.
 ئوپال يېزىسىنىڭ «موللام بېغى» كەنتىدىكى مەھمۇد قەشقەرى قەبرىگاھى جايلاشقان تۆپىلىككە بارىدىغان كوچىنى ھازىر كىشىلەر

« ھاي - ھاي تېرەك »

مەھمۇد قەشقەرى ئەينى چاغدا مەدرىسەنى پۈتكۈزۈپ ئۇستازىدىن دۇئا ئالغاندا : « ئۇستازىم ، مېنىڭ تۇپرىقىم قەيەردە بولار ؟ » دەپ سوراپتىكەن ، ئۇستازى : « بىر ئۆمۈر ساڭا ھەمراھ بولغان ھاساڭ كۆكلىگەن جايدا بولۇر » دەپتىكەن .

مەھمۇد قەشقەرىنىڭ يېشى ئۇلغاغانسىرى سالامەتلىكى ياخشى بولماي قاپتۇ . كۈنلەردىن بىر كۈنى مەھمۇد قەشقەرى ھاسسىغا تايىنىپ تۇرۇپ تەرەت ئۈچۈن « مارجان بۇلاق » تىن سۇ ئالغان ئىكەن ، ھاسسى بۇلاق بويىغا سانجىلىپ قاپتۇ . ھاسسىنى سانجىلىپ قالغان يەردە قويۇپ ، ئىۋرىقنى

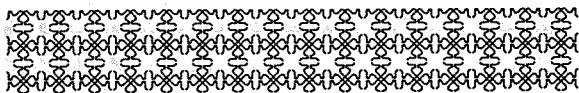
ئېلىپ تەرەت ئاپتۇ . ئۇ تەرەتنى ئېلىپ بولۇپ ،
ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ قارىسا ھاسا كۆكلەپ كېتىپتۇ .
بۇنى كۆرگەن مەھمۇد قەشقەرى : « ھاي - ھاي ،
ئەجەب كۆكلەپ كېتىپسەنغۇ » دەپتۇ . شۇنىڭ بىلەن
كېيىنكىلەر ھاسىدىن كۆكلەپ چىققان بۇ
تېرەكنى « ھاي - ھاي تېرەك » دەيدىغان بوپتۇ .
مەھمۇد قەشقەرى ئۆزىنىڭ ئىخلاسمەنلىرى ۋە
تالىپلىرى ، ئۇرۇق - تۇغقان ، دوست - يار ،
ئەقىربالىرىغا ئۆزى ئالەمدىن ئۆتكەندە ، « ھاي -
ھاي تېرەك » نىڭ چوڭ شېخى كۆرسىتىپ تۇرغان
دۆڭگە دەپنە قىلىشنى ۋەسىيەت قىپتۇ . بۇ تېرەك
ھازىرمۇ « مارجان بۇلاق » بېشىدا كۆكلەپ تۇرماقتا .

مەھمۇد قەشقەرنىڭ ۋەسىيىتى

مەھمۇد قەشقەرى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا ئۆز قەلىمى بىلەن يازغان تۆلىيەگە مۇنداق ۋەسىيەت قالدۇرغان ئىكەن: « ھەزرىتى موللام مۇلەققەب (لەقەم) ئىسمى — مەۋلانا شەمسىددىن ئەللامە مەھمۇدىيە دۇرمەنكى ، × پاتمانلىق يېرىمنى ۋەخپە قىلدىم . مەندىن كېيىن ، مېنىڭ ئەۋلادىمدىن كىم شەيخ ، مۇتەۋەللى بولسا ، مەزكۇر زېمىننى تېرىپ ساتمىغان ، مۈلۈك قىلىپ ئالمىغان ، مىراس قىلىپ ئالمىغان شەرت بىلەن زېمىندىن چىققان مەھسۇلاتنى × ئوق قىلىپ ، شەيخ × ئوق يەيدۇ ، مۇتەۋەللى × ئوق يەيدۇ . × ئوقنى شەكىستىلەرگە (رېمونتغا)

ۋە قەبرەمنى زىيارەت قىلغىلى يىراق - يېقىندىن
كەلگەنلەرگە سەرپ ئېتىدۇ» ①.

① ياقۇپبەگ دەۋرى (1865 — 1877) دە قەشقەر
تەۋەسىدىكى بارلىق مازارلارنىڭ تەزكىرە ۋە تۈلىيەلىرى
يىغىۋېلىنغان . شۇ قاتاردا مەھمۇد قەشقەرى مازىرىنىڭ
تەزكىرىسى بىلەن يۇقىرىقى تۈلىيە ھۆججەتمۇ ئېلىپ
كېتىلگەن . بۇ ھەقتە 1957 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق
مۇزېي خىزمەتچىلىرىنىڭ ئوپال رايونىنى تەكشۈرگەندە
قالدۇرغان خاتىرىسى ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېي مەدەنىيەت
يادىكارلىقلار ئەترىتىنىڭ ئارخىپىدا ساقلىنىۋاتىدۇ .

مەھمۇد قەشقەرنىڭ ۋاپاتى

مەھمۇد قەشقەرى « مەدرىسەئى مەھمۇدىيە » دە 15 — 20 يىل مۇدەررىس بولۇپ ، نۇرغۇن تالىپلارنى يېتىشتۈرۈپتۇ . ئۇ دەرسگۈيلۇق قىلىپ ، ئۈچ قەرنە ئۆمۈر ئۆتكۈزۈپ ، 97 يېشىدا دۇنيادىن ئۆتكەن . ئۆز ۋەسىيىتىگە بىنائەن مەھمۇد قەشقەرى ئوپالنىڭ كۈن يورۇش تەرىپى قۇمباغ تۆپىلىكىدىكى « مارجان بۇلاق » بېشىدىكى تۆپىلىككە دەپنە قىلىنغان .

ئۇلۇغ ئالىمنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغان پۈتكۈل ئەل - يۇرت جۇۋا - تەلپەكلىرىنى تەتۈر كىيىپ ، كۆك تايماقتىن ھاسا تۇتۇپ يىغلىغان ؛ سىپاھ - سالالەر دەستار پەتلىسىنى چۈشۈرۈپ ، ئوقيا - قىلىچلىرىنى يەرگە ياتقۇزغان ؛ تۆڭگىلەرنى

بوتلاقلىرىدىن ئايرىپ بوقىرىتىپ ، ئاتلىرىنى لەرزىان
يېتەكلەپ ، يەتتە كېچە - كۈندۈز گىچە گۈرۈھ -
گۈرۈھ ، ئايماق - ئايماق بولۇپ ماتەم بىلدۈرۈپ ،
دۇئايى خەيرى قىلىشقان . ئېقىندىكى « قارا جىلغا »
سۈيى بىلەن « قىزىل جىلغا » سۈلىرى مەۋج
ئۈرۈپ ، ئۆمرىدە قوشۇلمىغان بۇ ئېقىن سۈلىرى
قوشۇلۇپ ، تەڭمۇتەڭ تولىغىنىپ ، قىرغاقلارغا ئۆزىنى
ئۈرۈپ ، ئالىمغا ماتەم تۇتقانلىقىنى بىلدۈرگەن .
پۈتكۈل ئەل ئۇ زاتنىڭ ۋاپاتىغا تۆۋەندىكى
مەرسىيەنى ئوقۇپ تەزىيە بىلدۈرگەن :

ئەلۋىدا ، ئەي شەيخ مەۋلانايى پىرىم ،
ئەلۋىدا ، مەھمۇدى ئىسىمىڭ ھەمدە ئۈگرەتتىڭ بىزىم .
ئەلۋىدا ، بەخت ئاتا قىلسۇن ساڭا قادىر خۇدا ،
ئەلۋىدا ، ئەي ئىلمۇئېرىپان نۇرى ئەينى خۇلقى ئەزىم .
يا ئىلاھ جەننەتتە بولغاي پىرىمىز ، ئۇستازىمىز ،
نامىڭىزنى تاغقا تەبەئىز ① ئەيلىدۇق مەۋلانىمىز .

① تەبەئىز — ئوخشىتىش ، قوشۇش مەنىسىدىكى ئەرەبچە
سۆز .

مەھمۇد قەشقەرى قەبرىگاھى جايلاشقان تاغ
بۇ ئېغىر مۇسبەتتىن ھالسىزلىنىپ ، قۇمباغدىن تاكى
ئوپىلات — « قىرىق بۇلاق » قىچە سوزۇلغان 14
كىلومېتىرلىق گەۋدىسىنى ئۆرە قىلالماي ، مۇكچىيىپلا
كەتكەنلىكتىن « ھەزرىتى موللام تېغى » دەپ
ئاتالغان . مەھمۇد قەشقەرى — « ھەزرىتى موللام »
ئىلىمگە ھۆددىگەر پىرىم دەپ ئاتىلىپ ، ھەر يىلى
ھەرقايسى جايلاردا مەدرىسە ئوقۇشنى پۈتكۈزگەن
تالىپلارغا ئۇنۋان بېرىش مۇراسىمى مۇشۇ يەردە
ئۆتكۈزۈلۈپ « نورۇز بۇلاق » سۈيىدە تەرەت ئېلىپ
دۇئا - تەكبىر قىلىپ ، ئۇنىڭدىن ئىجازەت ئېلىش ۋە
كىتاب ۋە خىپە قىلىش ئادەتكە ئايلانغان . « نورۇز
بۇلاق » بولسا ھەر يىلى نورۇز پەسلىدە قەشقەر
تەۋەسىدىكى مۇھىم سەيلىگاھقا ئايلىنىپ ، پەر بېيىت
ئېيتىش ۋە ھوشۇرنىڭ ئايىمىدە تۈنەش پائالىيىتى
تاكى بۈگۈنگىچە داۋاملىشىپ كەلگەن .

本书收录有关 XI 世纪维吾尔学者麻赫默德喀什噶里生平事迹,并流传至今的 26 篇故事。

مەسئۇل مۇھەررىرى : غولام ئەبەيدۇللا
مەسئۇل كوررېكتورى : قەمبەرگۈل ئوسمان

مەھمۇد قەشقەرى ھەققىدە ھېكايەتلەر
تۈزگۈچىلەر : مۇھەممەت ئوسمان ھاجىم
ئابدۇكېرىم ئەخمىدى

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلىپ تارقاتتى
(قەشقەر شەھىرى تار بوغۇز يولى 14 - قورۇ ، پوچتا نومۇرى : 844000)

جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرىدا سېتىلىدۇ
قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

فورماتى : 1168 × 850 م 64 / 1

باسما تاۋىقى : 1.8125 ، قىستۇرما ۋارىقى : 4

2003 - يىل 7 - ئاي 1 - نەشرى

2005 - يىل 6 - ئاي 2 - بېسىلىشى

تىراژى : 8150 — 3071

ISBN7 — 5373 — 1163 — 3/K.141

باھاسى : 5.00 يۈەن

سۈپەتتە مەسىلە كۆرۈلسە ئالماشتۇرۇپ بېرىلىدۇ .

تېلېفون : 2653927 - 0998